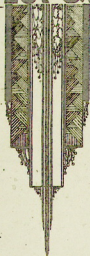
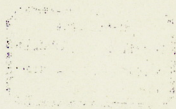

ՀԱՅԿԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԵՆՏՐՈՆ

ԵՂԵՐԱԲԱՆՏ ՔԵՐԹՈՂՆԵՐ

Ե. Ե. Ե. Ե. Ե.

Վ. ԽԱԺԱԿ

3851
246

ԵՂԵՌԱԲԱՆՈՅ ՔԵՐԹՈՂՆԵՐ

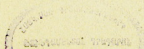
380
246

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ
ՄԻՍԱԲ ՄԵՍԱՐԵՆՑ
ՎԱՀԱՆ ՏԵՐԵԱՆ
ՄԱՏԹԷՈՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ Գ. ԳՕՂԱՐԵԱՆԻ
ԱՅՆԹԱՂ - ՀԱՆԻԳ - ՊՅՅՐՈՒԹ
ԴԱՏ 5 ՈՒՆ 27

ՊԵՏՐՈՒԹ

1933

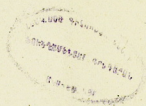
2որս վաղամեռ բանասեղծներ, սըր-
բազան Բարայրի մը կիսամութին մէջ պլայպցող չորս մո-
մերու նման, իրենց խաղաղ հասնումովն իսկ սիրելի:
Ձենք փորձուի՞ր մանկ ներս, նշդելու համար ամեն մէկուն
զծած լոյսէ օրջանակին սահմանը, չափելու իւրաքանչիւ-
րին հասակը, օժտափելու անոնց առանձնակներուն ռակի
կամ արծաթ ցրտութիւնը: Հիացիկ ու խանդավառ, կը մը-
նանք դուրսը՝ եւ երիտասարդի արու հրնուսնով ու առանց
սակարկութեան, կը պարզենք մեր հիացումը:

Այս քանի մը անհրաժեշտ խղերը՝ կանխելու համար
հաւանական յուսախարութիւնն ու դժգոհումը այն ընթեր-
ցողին, որ պիտի ուզէ յետագայ էջերուն մէջ փնտռել կեն-
սագրական ծանօթութիւններ ու գրական վերլուծում:

Օրդ՝ խուսափելով վերլուծական խորացումէ, փաստա-
կան բաւմներէ, չանալով նոյնիսկ նօգրիս դէմքեր զծելու
մասնոգութեան, կը ներկայացնենք այս չորս քերթողները
բաժանցիկ մօտօի մը մէջէն, ուր մեր հիացումը խառ-
նուելով անոնց դժբախտ ու վիպական կեանքներուն հետ՝ կը
սեղծէ: Երազային աշխարհ մը, որուն մէջէն կը բայնն ա-
ստիք թէ՛ն քիչ մը աղօս, բայց բոլորովին հարագաս եւ իւ-
րայատուկ գիծերով:

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ
1852-1872

Տենդ ունեցող խոշոր անասունի մը պէս կը հեւայ մեր դարը ու ետեւէն կը քաշկռտէ յափրացած, ապա-
բարոյ քաղաքակրթութեան մը զազիր դիակը: Գիտու-
թեան յաղթական զննացքին առջեւ, կորակոր ու պար-
տասուն կը նահանջէ Բան մը, մեծ, անբացատրելի Ի-
րողութիւն մը տակաւ կ'աշխարհակուի հոգիներուն մէջ
եւ ծամածուռ ու անկերպարան ստուերներ կը խուժեն
լեցնելու խորացող պարապը: Անընդմէջ խոռթացող մե-
քենաներու զժոխային աղմուկը կ'իշխէ հովերու սոյլին,
տերեւներու խորշափին, աղբիւրներու կարկաչին: Եւ
առօրեան, պաղ ու լպրծուն, կը սողայ, կը պլլուի ու
հողին կը դամէ հոգիի ամեն թախք: Երկրագունտը կը
տագնապի ծանր, խտացած կիրքերու շողիի մը մէջ: Հա-
ղարամեակներդ տաժանքով խմորուած, բիւրեղացած
մշակոյթը մօտ է խաթարուելու: Մերուկ, ատամնաթափ
ու զառամ հրեայ մը, երկու տասնեակ բառերու մէջ
սեղմուող իր ահաւոր տեսութիւնով, մութին մէջէն,
դաւաղբաբար մարդկային արիւնին ներարկեց անըու-
ժելի քաղցկեղի մը մանրէն՝ յարաբերականութեան թոյ-
նը, և այն օրէն իվեր, մարդկութիւնը նման է կայմա-
բեկ ու անառաքստ նաւու մը, որ կ'ապրի մօտալուռ
փոթորիկներուն սարսափով: Անոր աշխատող շունչին
տակ Սէրը դարձած է վայրկեանի ապրում ու վաճաքի
նիւթ, Հայրենիքը՝ ցնորքի ոստայն, Հարիքի աղբիւր և
անմահութեան երազը՝ թուզթէ շինուած անպէտք ծա-
ղիկ:

Քուճապահար նահանջ՝ ստեղծագործական բոլոր ճակատներէն, բթացնող ինքնաբաւութիւն և ամեն բանի վրայէն թեթեւ, հապճեպ ու գիւրին անցնելու տիրական ու պարտադիր ճիգ։ Երգը կը փոխադրինուի ձայնագիրով, թատրոնը՝ շարժապատկերով և որինդին հեծկլտանքը՝ ճաղպանտի մը կազկանձով։ Ու անկիւն մը բանաստեղծութիւնը կը մահանայ անշշուկ, բանաստեղծները կը մոռցուն ճակատագրական լքումով։ Յաւիտենական գեղեցկութիւններուն վրայ փոշին կը տեղաւորուի լայնածալ շերտերով։ Այս ընդհանուր ու վա՛տ ուրացումներուն մէջտեղ, համարձակութիւն չէ՞ արդեօք խօսիչ նուիրական այլ հմայքէ պարպուած արժէքներու մասին, կեցնել մէկը իրենց կարմիր խնդոյքներուն կանչող հանոյքի սրահներուն գիմաց, ըսելու համար պարզապէս՝

Թէ ութսուն տարիներ ասաջ, պոլսահայ աղքատիկ երկաթագործներէն մէկուն ասանը մէջ, յարեւին լոյսը կ'ողջունէր նիհար, ազագուն ու հանճարեղ մանուկ մը, որուն համար Անտրէ Շէնիէն իրաւունքով պիտի կրնար ըսել—Աստուածներու համբոյրին զորջմը ունի ճակտին վրայ։ Կեանքը այդ ազուն՝ կարճ եղաւ կարօտանուշ մեղեդիի մը չափ և խուսափուկ ու շքեղ՝ ողեվար վերջալոյսի մը նման։ Մանկութիւնը անցաւ խաղաղ՝ տփերուն հետ հաշտ ու մտերիմ առուակի մը հեղազնացութեամբ։ Վախ թեւին տակ պի՛նդ սեղմած հնամաշ քերականի մը անվերծանելի, անհուն զանձը, վստահ ալիքերով չափեց տունէն դարոց երկարող ճամբան, իրեւ միակ ու անբաժան ընկեր ունենալով թշուառութիւնը՝ որուն երկւորեակ եղբայրը ըլլալ կը թուէր ինք։ Ոնկահասութիւնը շուտով աշխարհակալեց իր էութեան եւ Մեսրոպի տառերը նուազ ժլատութեամբ բացին տնոր ասջեւ երազական աշխարհը իրենց խորհուրդին։

Հոն, դպրոցին մէջ, բոլորը սիրեցին զինք, վասնզի ուշիմ էր, ընկերասէր ու զթասիրտ: Փողոցներէն անցած միջոցին, աչքերը երբե՛ք նախանձով չէր սեւեռեր մեծատուններու նոյն ու փարթամ ապարանքներուն և կը քալէր խաղաղ ու գոհունակ դէմքով, որովհետեւ լաւապէս գիտակցած էր աղքատ մարդոց ճակատագրին անյնդլիւթեան: Ու այսպէս, կարծէք իր կեանքը պիտի ընթանար հանդարտ ու բնական հունով, երբ օր մը—կրնաք Մայիս կոչել ամիսը և այդ օրը հարստացնել աւելով, ծաղիկներու բոյրով ու միջոցին մէջ շրջող պարիկներու մեղմ ու շոյող համբոյրներով—անոր վախճուկ ու թախծոտ նայուածքը թպրտաց զոյգ մը մուկ, խաժագեղ ու խորունկ աչքերու պայծառութեանը յանդիման: Բոպէն ճակատագրական էր ու կը ծրարէր թըշուառ տղուն կեանքին գաղտնիքը:

Գնորահեւ հալածանքը սկսաւ շուտով: Աչքերը այլեւս չէին թողուր զինք: Սիրելի գիրքերուն մէջէն, ծանօթ առարկաներուն քովիկէն և մտերիմ խորշերու թերստուերէն, աչքերը՝ մերթ հմայող ու անտարբեր, քաղցրաժպիտ այլ սպառող՝ դաւեցին իրեն: Այդ յեղապարծ յաճախանքին մէջ մեղսակցութիւն ունեցաւ բռնութիւնը որ կը վերադարձնուր, արիւնը՝ որ կ'եռար ու կ'երգէր նրակներուն մէջ առողջ, խնդացող դարկերով եւ հեշտանուշ սարսուռը՝ որ կը խլրտէր միտքուն ընդերքէն... Անասելի, տաք ու քայքայիչ բան մը զանդաղօէն սողոսկեցաւ իրմէ ներս, լեցուց սիրտը և հուսկ ապա ողողեց ամբողջ էութիւնը: Պիտի հալէր, հառնէ՛ր, չքանա՛ր. ա՛յնքան որ անգիմադրելի էր հոսանքը: Հարկ էր պարպուիլ, թեթեւնալ ու աչքերուն դէմ պաշտպանուիլ կարեւի բոլոր դէնքերով: Եւ որովհետեւ թշուառութենէն զատ ուրիշ ընկեր չունէր, որուն հիւրընկալ կուրծքին վրայ թափէր իր արցունքները,

գիմեց բառերուն գթութեան:

Երանելի ու բարի ժամանակներ էին, և բառերը՝ ծծկեր երախաներու պէս անմեղ ու անվտանգ՝ չէին հազած իրենց այսօրուայ բարեկենդանի շքեղապատիր հանդերձանքը, որոնց ներքինի գաղտնապահութեանը կարելի է վստահի: ամեն հրէշային մտածում ու հոգիի սեւութիւն: Ու այն տղան—ըսի՝ թէ քահանան Պետրոս էր կոչած զայն, զուցէ տարտամօրէն նախազգարով, որ անոր յետապային սիրելիք աղջկան անունն ալ այնքան նման պիտի հնչուէր այդ անունին—թուղթերուն տըւաւ ինչ որ ունէր սիրտին խորը որպէս տառապանք, վիշտ, արցունք եւ շատ հազուադէպօրէն նաեւ ուրախութեան երկչոտ նիւեր: Տուաւ առանց երկընտրանքի, վաշխառուական յետին մտքի: Գրեց պարզ այն պատճառով՝ որ զրկուած էր խօսակիցէ մը: Բայց այդ զեղումը իր առջեւ բացաւ բոլորովին նոր, կախարդական հեռանկարի մը շքեղանքը—Անմահութիւնը: Ու այնքան տարուեցաւ անով, անմահութեան տեսիլքով, որ պահ մը նոյնիսկ մոռցաւ աչքերը, որոնց մշտակայութիւնը իր մտածումին մէջ, նման էր վիթի մը կուրծքին հանգչող արիւնոտ դաշոյնին: Սակայն ինք ունեցաւ տխուր և հերոսական անդրադարձում մը ու հեծկտաց—Եթէ ճակտիս վրայ վարդ ունենայի, կիները պիտի սիրէին զիս: Եւ, աւելի՛ լա՛ւ է որ դալուկն ունիմ, և բանաստեղծները զիս կը սիրեն:

Բանի կեանքը դարձաւ անիրական. սէրը խոժոռ ու անզիջող և գարունը արագացուց քայլերը, այնքան աւելի ժպտուն, շօշափելի թուեցաւ իրեն անմահանալու կարելիութիւնը: Մէ՛կէն պարզուեցաւ իր գոյութիւնը իմաստաւորող երազին գաղտնիքը: Աստղերը նոր շողիւններ ստացան, երկինքը դարձաւ աւելի խոր և օրերը երեւցան հմայքներով ակադճուն: Աչքերը ներկայ

էին միշտ, բայց այլեւս ինք անոնց կը նայէր անդը-
րաշխարհեան անտարբեր հեղութեամբ: Տարուած էր
հեռո՛ւն, մեծ հարցականին մշուշներուն մէջ եւ հոն,
մազերը հովերուն ու նայուածքը աստղերուն, յամառ
ու անվերջ կը թակէր յաւիտենութեան դուռը... Ու
աչքերը կը մնային վա՛րը, իրենց գերող ու անուշ կը-
րակով կը մնային սովորական իրերու տափակութեանը
մէջտեղ, մինչդեռ անոնց կախարդանքէն վիրաւոր սիր-
տը կը բարձրանա՛ր, կը շատնա՛ր ու կը յորդէր գալիք
ժամանակներուն ու մարդերուն համար...

Այսուհանդերձ, բախտը որքան ըլլար անողոք եւ
ճակատադիրը հեղինոդ, դեռ յոյս մը ունէր: Տարտամո-
րէն կը նախազգար, թէ մի գուցէ արուի իրեն մար-
դոց կլափէն ի վերջոյ կորզել բուռ մը հանոյք ու երջան-
կութիւն: Թոքերուն մէջ ուռնացող մահը եկաւ աջ
վերջին կամուրջն ալ քանդելու: Արիւնը որ կը բարձ-
րանար կոկորդն ի վեր, հետզհետէ լեցուն ու խժժա-
ցող ուղիներով, ամեն բոպէ կը պնայճար ռիսկալ—Պի-
տի մեռնի՛ս, պիտի մեռնի՛ս... Մեռնի՛՛լ, կը կրկնէր ան
հպարտ ու հեգնաշուրթ, բանաստեղծ մը մահուընէ չի՛
սոսկար. ա՛յն ատեն ժխայն իրաւունք պիտի ունենայի
ցաւելու՝ եթէ ամենքը անմահ ըլլային ու ես միայն
մահկանացու...

Հողը կը խուսէր ոտքերուն տակէն եւ ինք կը մո-
տենար հողին... Գերագոյն ժամը կը մերձենար: Բայց
դժուար, շա՛տ դժուար էր մեռնիլ այդքան կանուխ,
հազիւ բացուած կեանքին դէմ գոցուի՛լ քարի մը ներ-
քեւ... Դեռ կ'ուզէր ապրի՛լ, սիրե՛լ, սիրուիլ: Մանա-
ւանդ, դեռ չէ՛ր ապահոված իր անմահութիւնը: Կրնա-
յին շուտով մոռնալ զինք, չնչել իր անունը եւ նետել
գերեզմանի մը խորը. Ու ցաւէն խելագար, երկիւղէն
չմոր՝ ըմբոստացումի հզօր շունչով Աստծոյ ճակատին

կը քամէր կատաղութեան ու արհամարհանքի այնպիսի խարան մը՝ որուն յանգղնութեան երեւիցէ տրուած ըլլայ հասնիլ մարդկային հոգիին։ Մա՛ղք է աշխարհոյ կը պոռար անվախ՝ Աստուծոյ երեսին, յետոյ կը խաղաղէր, ինքն իր վրայ փլուզ, ցրցքնուող շատրուանի մը ու ժեղ ցայտքին պէս...

Սև սակայն պէտք էր թողուլ այս գեղեցիկ աշխարհն ու աւելի եւս գեղեցիկ իր մերժուած սէրը, պէտք էր։ — Պետրո՛ս, կ'ըսէր մայրը գորովագին, այսպէս պարապ ու անգործ, վիճակդ ինչ պիտի ըլլայ, զաւակս — Պիտի ըոյց տամ զալիք մարգերուն՝ թէ ապրած է ինծի պէս մէկը, կ'ըլլար տղուն հպարտ ու մեծ պատասխանը։

Դալիք մարգե՛րը... չձանձրացա՞ն արդեօք այս պաղ ու անսովոր պատմութենէն, որուն մէջ ոչ սակարանի հաշիւ կայ, ոչ ալ ոսկիի հնչիւն... Ու յետոյ, զալիք մարգերուն ի՞նչ փոյթը, թէ ութսուն տարիներ առաջ, տղայ մըն է ծներ, սիրեր, տառապեր ու հող դարձեր...

Սիրեց ու չսիրուեցաւ...

Որովհետեւ աղքատ էր ու ճակտին վրայ, փոխան վարդի և խնդութեան, ունէր զալուկ ու տխրութիւն։ Վիշտի, հանապազօրեայ տառապանքի մէջ ուռնացած մանկութիւն, կանխահաս զապանակումով աշխարհի մութ հարցականներուն դէմ բացուած ու եղերահանգոյց ճակատագրի մը սոսկումին քով և սոսկումին հետ գիրկախառն՝ ցաւ ու նո՛ղ՝ վք պատանութիւն։ Մնացեալը, հոգեբուն տակ, Յունվարի ցուրտ, անհիւրընկալ հոգեբուն։

Ահա՛ կեանքը, որ Դուրեանինը եղաւ և ահա Դուրեանը, որ աւա՛ղ, կեանքէն առաջ եղաւ զաւակը սեւ մահուան։ Ինչո՞ւ զարմանալ ուրեմն, որ մարգերը, երգանիկ կեանքին երջանիկ մարգերը չհասկցան այս ճնոճ-

եաց տղանս եւ իրենց ապերախտութիւնը ծածկեցին քանի մը քնքոյշ ու շոյող ածականներով: Ու երբե՛ք, երբե՛ք չտեսան վոթորիկը որ կը թաւալէր հոգիին խուրը, չնշմարեցին մեծ խոյանքներու և արեւամերձ հըրկիզումներու ծարաւը, որ կը թեւթափէր անոր աչքերուն մէջ: Եւ վեհափառ, սեւեռաբիւր արծիւը շփոթեցին գարունին հետ դարպասող աննշան սոխակի մը հետ:

Կը զգա՞ք երկիւղած վարանքը մատնւորուն, որ զնահատանքի սովորական չափանիշը կ'ուզեն զետեղել Դուրեանի աւերակ կուրծքին: Շա՛տ բան գրուած է իր մասին, սխալ կամ ճիշտ: Բայց բոլոր մօտեցումներուն մէջ ալ, գրեթէ միշտ, բացակայած է առարկայական, սառն վերլուծումին յատուկ քաջութիւնը: Իր տխուր, բայց չա՛տ տխուր կեանքը, եղբրական վախճանով, եւ աւելի եւս դժբախտ ու անիրական սէրը, անոր բոլորտիքը ստեղծած են այնպիսի կախարդական շրջանակ մը, որուն գծուար է մօտենալ տառնց նախապաշարումի: Մենք չէինք որ այստեղ, պիտի համարձակէինք, արուեստի, վաւերականութեան եւ այլ տիտղոսաւոր առաքինութեանց մտահոգութեամբ, ստուեր մօտեցնել Դուրեանի նուիրական պատկերին: Բայց կուղենք, որ մեր արգարացի հիացումն ու անսահման սէրը զէպի այս քերթողը, իրենց սնունդ առող տարբերուն մէջ առնեն այն քանի մը եզական ու հազուադիւտ արժանիքները, որ Դուրեանը կը գարձնեն ի՛րապէս մեծ և անոր անունը անմահ: Այսպէս, կ'ուզէինք որ այլեւս դադարէին Դուրեանը միայն դպրոցական ազոց ու աղջիկներու մեղսակից բարեկամը եւ սիրահար պատանիներու մտերիմը նկատելէ: Շա՛տ պզտիկ ու սովորական փառք մը պիտի ըլլար ատիկա:

Ըսելէ ետք անմիջապէս, որ ամբողջութեանը մէջ հոգիի ահաւոր ճիշ մը, պոթթկում մը եղող իր քեր-

Թըւածներուն իշխող գիծը սէրն է, յիշելէ ետք կրկին, որ վերջալոյսի մը չափ կարճ եւ մահերգի մը նման խոր ու ցնցող իր կեանքին մեծագոյն յատկանիշները կը մնան գերանձնական ապրումներն ու համամարդկային ոլորտներու մէջէն անցնող զգացումի խոյանքները, պէտք չէ մոռնալ, որ Դուբեան, անկախ այդ ըտլորէն, մեր ազգային-քաղաքական մտքի զարգացման սանդուխին վրայ կը գրաւէ կարեւոր տեղ մը, խարխալին այնքան մօտ, նոյնիսկ կպած յատակին: Մօտ երեք քառորդ դար առաջ, մեր ազատագրական պայքարի դեռ խաւա՛ր նախաժամանակներուն, երբ Ալիշան, իր վեհափառ գլուխը շաղկած կը շրջէր հայրենի աւերակներուն մէջ եւ կը հրճուէր անխօս ու պաղ քարերուն տեսքով, որուն համար անցեալի գէպքերուն պատշաճեցում մը ժամանակի պահանջներուն եւ անոնցմէ հանուելիք անհրաժեշտ, գործնական դասը կատարեալ ոտնձգութիւն մըն էր ներկայի կալուածներուն մէջ, երբ Պէշիկթաշլընան, հայ ժողովուրդին կուրծքէն ու հայ հողին վրայ աշտարակուող ընդվզումներուն կը նայէր քունէն նոր արթնցողի չմօրուն աչքերով, ասդին, տասնըինը տարեկան Դուբեանը, գծած էր իր յատակ ու որոշ ուղեգիծը:—

Եւ երբոր հայ մը մորթեմ,

Կարծես թէ հաւ մը կը մորթեմ:

.

Մեր պատիւն ու փութը կ'ուզենք

Եւ կամ նորա զենքին դեմ զենք...

Ըսէք հիմա, թէ Դուբեանէն ասդին, ճիշդ վաթսուն երկու տարի յետոյ, արիւններէն, շարդերէն ու աշխարհառասան գէպքերէն ետք, քանի՞ քայլ առաջ գրած է հայ մարտական ոգին:—

Համոզուած եմք որ միայն գեներով կայ
Հայոց փրկութիւն

Դուրեւանք և իր գրականութիւնը...

Եւ զինք պիտի ուզէի նմանցնել ճամբորդի մը, երկա՛ր, գուցէ անվերադարձ մեկնումին անգոհը սրտին խորը, շոգեկառքի մը պատուհանէն կիսովին վար կախուած ճամբորդին, որ հրաժեշտի ողջոյնները կուտայ քարափին վրայ սպասող իր սիրելիներուն: Վայրաշարժը կը սուլէ, անիւները կը խլրտին և բաժանումը ծա՛նըր, ծա՛նր կը նստի մեկնողին ուսերուն՝ որպէս կապար, կը ծանրանայ սրտին՝ որպէս սիրոյ վէրք արիւնոյ և կը սողայ աչքերուն մէջ որպէս արցունք, տա՛ք ու լնդի... կը սուլէ նորէն՝ սուր ու երկարածիգ: Հո՛ն է ճամբորդը, պատուհանով շրջանակուած ու հոն, դիմացն են նաեւ իր սիրելիները: Կտրուկ, օգային համբոյքներ: Մեկնողը վերջին անգամի մը համար կը կանչէ անոնց անունները, արցունքախառն բառերով կ'ըսէ անկապ խօսքեր, մինչեւ որ անիւները իրենց գրաւած հեռաւորութեամբ կը յաղթեն իր ձայնին: Մօտեցէք հիմա Դուրեանին, ամենէն դաժան ու անբարեհաճ արամազբութիւններով: Անոր վտիտ տեղակը ձեռք առած ատեննիդ, թող մէկը կամաց մը շշնշայ ձեր առկանջին, թէ այդ անկապ երգերը, միա՛կ հարստութիւնն են աստուծոյ եւ մարդոցմէ կրկնապէս անիրաւուած աղու մը, որ կեանքէն մեկնեցաւ պապա՛կ շրթներով, սիրոյ հրաշքին անգիտակ, աղու՛ մը որ «աշխարհ եկաւ միայն իր մահը զգալու համար» և իրեն կտակ թողուց այդ արտում երգերը որ յիշե՛ն, յիշե՛ն զինք եւ երկրի մէկ խորշը աննշան չթողուն իր հողակոյտը... Լսեցէ՛ք այսպէս, և եթէ կրնաք, ազատ էք վար առնելու Դուրեանը իր բարձրութենէն:

Մօտ քառորդ դար առաջ, այն օրերուն՝ երբ կըտրինութիւն կը նկատուէր տապալել նուիրագործուած կուռքերը, տապարը մօտեցաւ մեն կամ պղտիկ հին դէմքերէն բոլորին, բացի Դուրեանէն: Ամեն բան արհամարհող ու ոտնակոխ ընող նորերը սէ՛ր ունէին Դուրեանին հանդէպ և պատկառանք: Ո՛վ իր աղայ օրերուն չէր քառապսակ աղջկայ մը համար և փոփանք որոնած անոր թախծանուշ երգերուն մէջ:

Հիներէն մէկը առաւ սակայն վճռական քայլը: — Ո՛վ է Դուրեանը, ամեն նախակրթարանը աւարտող պատանի, կրնայ անոր պէս ոտանաւորներ գրել, առանց անմահանալու, կը ճուար այդ մարդը: Նրկարեցան ձեռքեր ու անմիջապէս կղպեցին պիղծ բերանը: Բայց զեռ հետաքրքրականը կայ: Դուրեանը պաշտպանողը իր առենին ամենէն զերարդիական և ըմբոստ ճանչցուող Արտաշէս Յարութիւնեանն էր, իսկ մարդուկը՝ որ ժպրհեցաւ նետելու այդ թուքը, կրկնե՞լ արդեօք, որ խորանարդ միջակութիւն մըն է, որուն անո՛ւնը անգամ սարսափ ու զայրոյթ կ'արթնցնէ մէջը: Յիշեցէք մեր Բաղրատունեաց թագաւորութիւնը կործանող արիւնարբու ցեղապետին անունը, որ չեաղիանք ինչ անհեթեթ մտածումով իւրացուցած է մեր յանգարանը—Ալփասլա՛ն: Մէկը՝ որ իրական Ալփասլանին թացուցած գլուխներուն չափ ոտանաւոր է ջարդած, առանց կեանքին մէջ օ՛ր մը զոնէ բանաստեղծ ըլլալու...

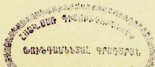
Մարդ Դուրեանի մասին խօսած կամ զրած ատեն, մանուաւնդ երբ երիտասարդ է և, և... այսինքն կ'ուզէի ըսել պարզապէս՝ կը սիրէ ասաղերը, երկինքը և աչքերը երկնադոյն, երբե՛ք չի կրնար իշխել վարաբող իր հիացումին ու գնահատանքի խօսքերուն, ինչպէս ես, մոռցայ ըսելու՝

Թէ Պետրոս Դուրեան բանաստեղծը, անկախ իր գրական վաստակէն, հայ գրականութեան պատմութեան մէջ ունի խիստ պատուաւոր ու բացառիկ տեղ մը՝ իրբեւ զուտ աշխարհաբարով գրող առաջին բանաստեղծը և իրբեւ քերթողահայրը նոր ժամանակներու հայ քընարերգութեան:

Թէ՛ Դուրեանի հմայքը այնքան մեծ էր, որ իր ժամանակակիցները և յաջորդ քանի մը սերունդներ ինկան անոր անժիջական ազդեցութեան տակ և ստեղծեցին կակուղ ու անգոյն արուեստ մը, որ Դուրեանականութիւնն ըստով պիտակուեցաւ անիրաւաբար, ասպարէզի մարդոց խեղճութեանը պատճառով:

Թէ՛ Դուրեան ունի թատերագութիւններու շարք մըն ալ, որոնք՝ գրուած ապրուստի հարկադրանքին տակ, զուրկ են հիմնական արժէքէ ու կը բովանդակեն իր աշակերտական շրջանի ճառերն ու շարադրութիւնները, և որոնց մէջ սակայն, երբեմն կը հանդիպինք հայ կեանքին այս ու այն վէրքերը ցայտեցնող ախտաճանաչումներու և մտածումի կայծերու: Ունի արցակ մը նամակներ, իր քերթուածներուն տուն տուող նո՛յն մտայլ ու յուսահատ պահերուն ծնունդ եւ մրտաւած հապճեպ, յանպատրաստից, բայց հազորդական և հէ՛ք բանաստեղծին ներաշխարհը հիանալիօրէն լուսաւորող:

Թէ՛ իր քերթուածները հրատարակուած են մահէն ետք միայն եւ բանակալութեան ոստանին մէջ, որով երկար առեւնի մը համար անոնց մէկ մասը, հայրենիքին ու ազատութեան նուիրուածները, մնացած են անտիպ: Ու նաև այսօր, բոլոր ժամանակներու ամենէն անարգ ու զազի՛ր բանակալութեան, խորհրդային կարմիր երկինքին տակ այս տարի հրատարակուեցաւ արտաքինով գեղեցիկ ու շքեղ գիրք մը, որուն մէջէն սըրբապիղծ ձեռքեր անհետացուցած են Դուրեանի նոյն ազ-

գայնական բանաստեղծութիւնները, այս մինչև արիւնին յետին կաթիլը հայ ու հայրենասէր քերթողին դիմագիծը չարափոխելու միամիտ ու ծիծաղելի՝ ինքնախաբէութեամբ:

Արդարեւ, կարելի էր գեղջել այս բոլորը, նոյն իսկ լռութեամբ անցնիլ իր ընտանեկան պարագաներուն, միջավայրին, զբաղումներուն, ձեռնարկներուն վրայէն, առանց մեծ թերացում մը ունեցած ըլլալու, բայց անքաւելի մեղանչում մը պիտի ըլլար անշուշտ և Դուրեանի յիշատակին նետուած մեծագոյն նախատինքը, լայն ու ալիքաւոր զիծերով չընդգծել՝

Թէ այս հանճարեղ «Սոխակը», հիւանդկախ պատանին ու քերթողը մահերգակ, դէպի անմահութիւն իր խոյանքին մէջ և դէպի իր սիրած աղջիկը թեւաքել ու եղերական թռիչքին առին, կեանքի ու մահուան ահաւոր հոսանքներու խաչաձեւումին մէջտեղ՝ ուր բովանդակ տիեզերքը չ'արժեր հաաի'կ մ'իսկ աննշան աւազի, կ'ըսեմ՝ այս աղքատ, չսիրուած ու տօգոյն տըղան, պահ մը թողլքեց իր հոգին լեցնող բոլոր երազները, մոռցաւ իր էութեան իմաստն իսկ եղող ենթատեսիլները՝ Սէրը, Բնութիւնը, Կեանքն ու Արուեստը, անգա'մ թոքերը կրծող վէրքը, և հուսկ շունչով մը աղաղակեց, որպէսզի մենք երկիւղածութեամբ խոնարհինք և գլուխ ծոենք իր պարզունակ այլ աստուածօրէն խորիմաստ պատգամին առջեւ:—

Հեք մարդկութեան մեկ ոսր գօս՝

Հայրենի'ք մը ունիմ թուառ.

Չօգնած անոր՝ մեռնիլ անցեան

Ո՛հ, ա՛յս ք սոսկ ցաւ ինձ համար:

ՅՐԲՈՒՀԻՆ

Նրեկոյ ե. բոցավառ ե հորիզոն,
Կառք մը կ'անցնի դազադի պէս յամբընթաց,
Գեղունի մը ընկողմանած տոփէ հոն,
Վերջալոյսի աղջիկ մ'է սա. ո՛վ Աստուած.

Նքէ նայի,

Կ'ըսես—Հի՛մա կը մարի:»

Մեղրամոմէ անդրիանդի մ'է հանգոյն,
Ի՛նչ դալկահար... կարծես հաջադը վառէ
Պատան մ'է նուրբ ներս վարդիկը դժգոյն.
Աստուած զնէ գոյգ մ'աչերովն կը վառէ.

Նքէ ժրպտի,

Կ'ըսես—ո՛ն հի՛մա կ'անցնի:»

Նայիլ կ'ուզէ, բայց աւելի կ'նուաղի,
Սիրքը խունկի պէս կը մխա՛յ սիրական,
Նէ տղերու՝ բոյրերու ե քազունի,
Խոնջ բիթեռնիկ մ'որ կը խնդրէ ծաղկէ քառ.

Նքէ տարժի,

Կ'ըսես—հի՛մա կը թռչի:»

Լանջն ե յուզեալ Ովկեանի մը նման.
Կ'ուզէ սիրել... համբոյրի մ'հետ նուաղիլ,
Մաշիլ, խամրիլ, խոնջած ընկնիլ գերեզման,
Քամիլ սիրոյ կրակէ բաժկին հուսկ կաթիլ.

Նքէ շիկնի,

Կ'ըսես—հի՛մա կը բռնկի:»

Սրտի մեղմու՛ւ, ինչպէս կոչեց Լամարթին.
Որուն ծծած ծաղիկը՝ սիրտ, մեղրն ե սեր.
Ծա կոչեմ զնէ կո՛յս՝ որուն սիրտն ե երկին
Անհուն սիրոյ որ հորիզոն չունի դեռ.

Երե խօսի,
Կ'ըսես հի'մա կը հասնի:»

Նե կը վառի, մի՛տս կը վառի, չը հասնիր
Տընանկ կընոջ տանարն վառած հրագին պէս,
Աստիւտու նման գիշեր սիրե՛ փողփողիլ,
Գրակ մ'է փրթած կողէն սիրոյ բոցադէս...

Թե իսկ մեռնի,
Կ'ըսես—հի'մա կը ծնի:»

ԻՆՉ Կ'ԸՍԵՆ

Ինծի կ'ըսեն — «Ինչո՞ւ լուռ ես.» —
«Ո՛հ, միթէ բառ կամ խօսք ունի՞»
Արեալոյսը որ կը բռնկի,
Ձի անհուն է ան ալ ինձ պէս:»

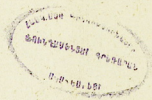
Ինծի կ'ըսեն — «Միտս խուր ես.»
«Ի՞նչպէս չըլլամ, մեկիկ մեկիկ
Թօքափեցան գլխուս աստղիկք...
Արեալոյս մը չանցաւ արեւս:»

Ինծի կ'ըսեն — կըրակոս չես,
Լքեակի մը պէս ես մեռած,
Դալկահա՛ր դեմքդ ու հայեցուած. —
«Ո՛հ յաւակն եմ իմ փրփուրներս:»

Ես ինձ կ'ըսեմ — ժամդ է հասեր,
Քու եկրորդ սեւ մօրդ զընա գոգ
Գերեզմա՛ն, հո՛ն գտնես դու լոկ
Վարդեր՝ քրթաւն՝ թռիչ ու աստղեր...»

ՄԻՍԱԲ ՄԵՇԱՐԵՆՑ
1886-1908

Երկու ռիսերիմ թշնամի ունի հայ բանաստեղծու-
թիւնը.—Թուրքը և Թոքախտը: Զո՛րգ այս պատուհաս-
ները, մէկը միւսէն անողոք ու անկուշտ՝ սե մզձաւան-
ջի մը պէս չոքած են վերջին դարու արեւմտահայ գը-
րականութեան վրայ և ի մասնաւորի ա՛յն անուին, ուր
կը բացուի հրաշքին ծաղիկը՝ բանաստեղծութիւնը: Ու
սերմերը որ կը յորդին մեր ցեղին օրհնալիւր արզան-
դէն գուրս, բեղմնաւորութեան հզօր ու կշռաւոր ալիք-
ները որ կը թաւալին արմենական մաքուր ու քաղցր
արիւնին ճամբաներէն, և նորոգ կեանքի տաք ու ե-
տուն աւելը որ խայտանքով կը պտուտքի մեծ տե-
սիլքներու յանախանքէն դողահար սիրտերուն մէջ, դա-
տապարտուած են, որոշ բարձրութենէ մը անդին, ըլ-
լալու ծո՛ւխ կամ փոշի: Խնայուած է միայն աղկաղկ,
հասարակ ու անազնիւ տեսակի ըոյսերուն: Խնայուած
է խեղճերուն, անտաղանդներուն: Մեծերը, անոնք՝ որ
իրենց լուսեղ ծնունդներուն օրէն իսկ սրտերնուն խո-
րը զգացած են խլրտումը յաւիտենական խռովքին, չըն-
չին բացառութեամբ, խուսափուկ կրկնեօրեայ թնեօրե-
ուման անցած են մեր այս ցաւ ու նզո՛վք աշխարհէն,
արագ, յեղակարծ: Դարանակալ թաթ մը իջած, ջնջած
է զանոնք երազի մը պէս՝ որ առ յաւէտ պիտի թաղ-
ուի անդոհանքին մէջ՝ գիշերի մը խաւար, փրփուրի
մը պէս՝ որ պիտի ծծուի հրատուոր աւազէն...

Ու երազներ, նաև իրենք՝ այդ եղևաբախտ քերթողները: Իրարմէ տարբեր՝ հոգիի սլացքով, մտածումի աշխարհով ու շիղերու ուժգնականութեամբ, բայց ճակատագրականօրէն իրարու հարադատ ու բախտակից՝ իրենց տարածամ շիջումով: Արիւնի գոյն բարակ երկզմը միայն կը բաժնէ անոնց շարքը երկուքի: Մէկ կողմէն կուգան անպատանք, խոշտանգուած մարմիններով, ոճրագործ գաշոյնը դեռ կուրծքերնուն եւ ապրելու տենչը իրենց անուշ աչքերուն մէջ՝ Վարուժան, Սեւակ, Սիւսանթօ... Անոնց քովէն, ճերմակներու մէջ կ'առաջանան քամուած ու խարխուլ ձեւեր, չոր, արիւնախառն ու ռխակալ հաղ մը շրթներուն՝ Դուրեան, Մեծարենց, Տէրեան, Զարիֆեան...

Անոնց, այդ հալածական ու զրկուած գոյութիւններուն համար, հարկ է որ ծնունդի և մահուան իւրաքանչիւր թուական շարժէ, փոթորկէ ու վարարէ՝ մեր հաժակրանքին աւաղանները: Պէտք է յիշել զանոնք լճակի մը ափին, դաշտի ճամբու մը վրան հանգչող հանգաբա հիւղի մը սեմին, մանիշակագոյն լեռներու կուրծքին, կամ փուլերուն առջեւ Պաալալէքի մեծ վայելուչ սիւներուն...

Լրացաւ արդէն մահուան քսանհինգամեակը անոնցմէ մէկուն: Տղան, որ իր քնքոյշ հասակին շուքը կ'անցընէ մեր մտածումէն, նման է զուեսթափ բաժակով այլ քուականին զօրաւոր ցողունով կակաչի մը, որուն թերթերը հովին դէմ կը սրսփան, կը թափին: Հակասութիւնը այս պատկերին, հարադատ ու անդրադարձ ցոլացումն իսկ է Մեծարենցի առոյգ, կայտառ պատանութեան և տնոր յաջորդող կանխահա թուլութեանն ու հիւժախափին: Պայծառ ու խնդացող էր Մեծարենցի հոգին և իր գիւղին աղբիւրներուն պէս մաքրափայլ օվճիտ: Գրելու սկսած օրէն մինչեւ ահաւոր ախառն

յայտնութեան թուականը և նոյն իսկ թուքերէն բարձրացող արիւնի ցայտքերէն ալ յետոյ, Մեծարենց մնաց կեանքին ու աշխարհին բարութեամբ ու սիրով նայող նոյն լաւատես ու լուռ տղան: Շատ ուշ, գերեզմանին զուարէն հասնելէն ետքը միայն, կասկածին ու յուսահատութեան թոյնը կաթեցաւ հոգիին մէջ, երբ այլեւս անկարող էր շեղեցնելու անոր ներշնչումին ընթացքը, երբ մանաւանդ, ա'կն իսկ մօտ էր ցամքելու...

Սխալ մը, խոշոր սխալ մը կը մշուշէ աչքերը բոլոր անոնց, որ ճիշդ կը վատնեն ճշդելու Մեծարենցի տեղը հայ գրականութեան մէջ: Իր վաղաժամ մահը ստեղծած է անճիշդ այն ըմբռնումը՝ թէ Մեծարենց, որպէս զուարթարարական բանաստեղծ, և իբրեւ այդպիսին, կեանքի և ստեղծագործութեան անբաժանելի, սերտ կապակցութեամբ, տեղ կը գրաւէ միւս վաղամեռ քերթողներուն քով և կ'արժէքաւորուի միայն համապատասխան գեանի վրայ: Անմիջապէս կ'ընդգծենք, որ ճշդումի այս փորձը չի' մեկնիր հայ գրականութեան մէջ Մեծարենցի ունեցած արժանաւոր պատուանդանը խախտելու կանխակալ որեւէ գիտումէ: Ընդհակառակը, ատով Մեծարենցի գործը կը դառնայ աւելի ամուր, մնայուն: Այս բանաստեղծը պէտք է զնահատել ինքն իրմով, առանց կողմնակի հանգամանքներ նկատի ունենալու, առանց իր երիտասարդ տարիքը, հիւանդկախ կեանքն ու յանկարծական մահը օգնութեան կանչելու: Մեծարենց պէտք է չունի յաւելուածական այդ նպաստին: Անիկա մեզի կը ներկայանայ համարձակ ու բացճակատ և իր գործը անվախօրէն կ'երկարէ մեր առարկայական գառումին: Մեծարենցի գրական գործունէութիւնը, որքան ալ կտրճ ժամանակաշրջանի ծնունդ և սահմանափակ ու ինքնազոհ որոնումներու արգիւնք՝ զերծ է սակայն մեկնումի սարսափէն ու անբացակայ մահուան

գոյն վերջալոյսներու. անծայր տխրութեամբը օրօրուող
 ջուրերուն վրայ, վերահաս ուրականին տաք շունչը
 ծծող աւաղներուն մէջ... կեանքի բոլոր երեւոյթնե-
 րուն ու բնութեան բոլոր ձեւերուն տակ: Բանաստեղ-
 ծութիւն է ծաղիկը՝ որ միայնակ կը սրսփայ աշնան
 շունչէն, բանաստեղծութիւն է գաւաթ մը գինին, որ
 խելօք կ'երազէ սեղանի մը վրայ ու վշտաբեկ գոյգ մ'աշ-
 քերու յանդիման, աղջիկ մը որ կ'անցնի մազերը արձակ
 ու նայուածքը լուսաշող, և փայլուն, մաքուր ու երգե-
 ցիկ գոյներով ինքնաշարժ մը, որ համաշար ու ներ-
 դաշնակ հոլնդիւնով կը քերէ լերան մը կողը, օձադա-
 լար ու կարազօծ ճամբաներէն...

Ու բանաստեղծ է նաեւ սա տղան, որուն կթոտ ծուն-
 կերը զինք կը տանին հեռո՛ւ կեանքի աղմուկէն, քա-
 ղաքներու բթացնող տենդէն ու բազմապլուխ կիրքե-
 րէն՝ թողլքուած ցանկապատի մը տակ վախով գլուխ
 բարձրացնող վայրի ծաղիկի մը քով, որպէսզի կամա՛ց,
 դաւաճան ու անգաղտնապահ ականջներէ ազատ, կա-
 րենայ շնչալ իր ծածուկ սէրը։—

Դիտե՛ս, ծաղիկ, անունն ի՞նչ է

Դողին՝ որ քեզ տուաւ հովիկ

Ու ձայնին որ զիս կը կանչէ...

Պիտի փնտռէ՛ անիկա այդ ձայնին անունը, աղս-
 չաւոր ու լալազին հարցումներ պիտի յանձնէ հովե-
 րուն, և պիտի մնայ յաւիտեան մինակ, յաւիտեան
 անտէր: Ու օր մըն ալ վաղածանօթ ու սիրելի ձայնը
 պիտի մերձենայ, պիտի շոյէ իր երեսները պաղ ու
 սառուցիկ շունչով. և երբ գլուխը բարձրացնէ, տես-
 նելու, գրկելու համար այնքա՛ն տենչալի ու եթերային
 այդ էակը, աչքերուն դէմ պիտի գտնէ չոր ու ծաղրող
 կմախքը մահուան... Յայնժամ պիտի պարզէ թեւերը
 Արեւին, և սիրտ բզկտող ձայնով մը պաղատի։—

խամբեցնող յանախանքէն: Խաղաղ ու բեղմնաւոր աշխատանքին, հետեւողական ու յարատեւ մշակումին ճի'գն է իրը՝ կատարելութեան ձգտող ու անոր իրական գիտակցութեամբը: Բանաստեղծ մը որ ունի լիակատար ու ճշգրիտ ըմբռնումը իր կարողութիւններուն ու կարելիութիւններուն: Գիտէ՝ իր արժէքը: Ապահովաբար, նուազ հանճարեղ քան Դուբեանը, որ գրեթէ օրհասական ճգնաժամի մը մէջ գուրս նետեց իր հոգին, բայց աւելի յղկուն ու արուեստագէտ՝ Մեծարեանց ամեն բանէ վեր կը մնայ հարազատ ու իսկական բանաստեղծ մը:

Հետեւաբար, կաղապարուած, ձեւ ու տարազ հազած բառերով, պատկերներով կարելի չէ ցայտեցնել անոր ներքին դէմքը: Ի՞նչ է բանաստեղծին հոգին, սիրտը, կամ ի՞նչ է բանաստեղծութիւնը ինքը.—

Սիրտ՝ բո՛ց մը մրցեալիմ մեջ անհետ...

Կապոյտ, թերեւս վարդազոյն, թերեւս կարմիր բոց մը և ուրիշ ոչինչ: Խաւարին մէջ կամ լայնաշերտ թախիժին, կեանքին դիմաց և հատցնող վիշտերուն, անիկա կ'երկարէ իր սիրտը, բոցէ աննշան լեզուակի մը մերձ ի շիջո՛ւմ գալարներով, ու կը մնայ անոր դէմ բերանաբաց, հիացիկ: Կը դիտէ իր սիրտին յուսահատ ցնցումները մթնշաղին մէջ և այդ գեղեցիկ մահացումին առջեւ, կը մոռնայ պահ մը թէ ի՛ր իսկ կեանքն է որ այդպէս լուռ կը հատնի:

Բանաստեղծութիւնը դո՛ւրս է մտքին ու զատողութեան գծած կանխարգելիչ պարունակներէն, դադարներու և գիրքերու ծանր ու մայրօրէն յղի իմաստութենէն: Բանաստեղծութիւնը չի՛ բնակիր միայն բառերուն գիրկը և ոչ ալ յաւիտենական սոխակին ձայնին ու զեփիւռներուն մէջ: Հո՛ն է բանաստեղծութիւնը, արձակ ու խաղաղաւէտ դաշտերուն գիրկը, մեղրի

Շողա՛, տողա՛, բարի՛ արեւ, հիւա՛նդ եմ...

Ե՛րբ սակայն Աստուծոյ արեւը բարի եղած է տկար-
ներուն ու հիւանդներուն համար: Բա՛րձր է արեւը,
շա՛տ բարձր՝ լսելու համար ողբվար բանաստեղծի մը
կարապի երգը: Սակայն թշուա՛ռ տղան գիտէ թէ՛ իր
կոչերը պիտի անցնին զուր ու անհետեւանք, գիտէ՛
թէ՛ ամբողջ երկրագունաւ թիկնցնող արեւը, անկարո՛ղ
է բուժելու իր պղտիկ մարմնին պղտիկ ու վիրաւոր
սիրտը:—

Կսկիծ կայ արսիս մեջը վիրաւոր
Որ արեւին լո՛յսն անգամ չի բուժեր.
Խորունկ ու ցաւոտ մորմոխում մը որ՝
Ա՛հ, պիտի լայննա՛յ երբ իջնի գիշեր:

Ունենալէ ետք գիտակցութիւնը իր վէրքին անբու-
ժելիութեան, զգալէ ետք գահավէժ մերձեցումը անխու-
սափելի վախճանին, Մեծարենց կը քաշուի ինքն իր
մէջ, կը կծկուի, կը պղտիկնայ: Կ'ապրի՛ իր մտածու-
մին ճիգերով կառուցուած երազէ աշխարհի մը մէջ,
մեկուսի, կտրուած բոլորէն: Առանձնութեան, լռու-
թեան ու անգործութեան երգիչն է Մեծարենց: Իր ան-
բուժելի ցաւը, կարծես հրաշալի եղբայրակցութեամբ
մը կը հաշտուի. կը նոյնանայ իր էութեան հիմնական
տարրերուն և շողախուելով անոնց հետ, կը ըս-
տեղծէ ներքին գիմագիծ մը՝ բացառիկ ինքնուրոյնու-
թեամբ՝ ուր յստակօրէն կարելի չէ տեսնել ո՛չ վիշտ,
ո՛չ ուրախութիւն կամ ձանձրոյթ: Ու գիպուածի ար-
դիւնք չէ և ոչ ալ բնախօսական անկարողութեան հե-
տեւանք՝ որ Մեծարենց չճանչցաւ սէրը: Կեանքէն ըզ-
գացած վախը ժամանակ չտուաւ իրեն մտածելու սիրոյ
հաճոյքներուն ու կիրքի յորձանքներուն վրայ: Ապրե-
ցաւ անանձնական, չըսելու համար վերացական կեան-

քով՝ Ասկէ՝ իր բուն սէրն ու անսահման հիացումը
դէպի մեծ Մոնազնը՝ Նարեկացին։

Մեծարենց պաշտամունք ունէր դէպի գիւղն ու գաւառը։ Թերեւս իրեն էր վիճակուած թարմ ու առողջ պատուաստով մը վերակենդանացնել քիչ մը քաղքենիական հակումներ ունեցող մեր բանաստեղծութիւնը։ Հիմնել գաւառական առողջ գրականութիւն մը։ Ոչ թ հարկէ սամիկ, տափակ ու անհասկնալի բառերով խրճողուած այն գաւառի զգրականութիւնը, որուն համար լեզու կը շաշեցնէին Պոլսոյ թերթերը տեղին, այլ գիւղի պայծառ երկինքին պէս յստակ՝ ու խաղաղ ջուրերուն պէս ցոյացիկ այն գրականութիւնը՝ ուրկէ պատկերները կ'անցնին առանց ստուերի, թափանցիկ կամ անթափանց մշուշներու։ Եւ Մեծարենցի քերթըւածները հարուստ են գիւղական հարազատ պատկերներով, թէեւ՝ տեղ տեղ այդ պատկերները կ'աղարտուին և զոհ կ'երթան նմանահնչիւն բառերու երաժշտականութեան։

Կարելի չէ անվերապահ ըսել՝ թէ մարդ առաջին ընթերցումով կը հազորդուի ու կը սիրէ Մեծարենցը։ Մանաւանդ, դասական ճաշակի վրայ մարդուած եւ զգացումի անկեղծութեան հետ քիչ մըն ալ արտայայտութեան ձեւի պարզութիւն փնտռող մէկը, պիտի չուշանայ ձեւապաշտութեան և հետորականութեան մեղքը բեռնել Մեծարենցի ուսերուն։ Արդէն իր գերազանցօրէն ինքնատիպ խառնուածքը և մշակումի պատրուակին տակ շատ յաճախ փնտռուած, գունաւոր, և ի՛րապէս հետորական դարձուածքները, շողշողուն պատկերները՝ որ տեղ տեղ կը հասնին անորոշին սահմաններուն և «կապոյտ յաժումներու» աւելի եւս կը շեշտեն այս բացասական կողմը, որ չենք կրնար անտես թողուլ, որքան ալ մեր մօտեցումը ըլլայ գիւրահաճ եւ

բարեացակամ: Առանց խորհրդապաշտ մը կամ ռոման-
թիկ մը ըլլալու, Մեծարենց, յաճախ միեւնոյն քերթը-
ւածին մէջ կը փորձէ երկու գպրոցներուն ալ ծայրա-
յեզուութիւնները, առանց կարենալ պահելու անոնցմէ
մէկուն տիրական ուղղութիւնը: Կը ստեղծուի անո-
րոշութիւն մը, որով եթէ կ'ուզեն սմանք պարզեւառ-
բել Մեծարենցը հոսանքի մը հետեւած չըլլալու բարե-
նիշով, միւս կողմէ, չառ իրաւացի եւ լուրջ պահանջ
մը՝ բանաստեղծութիւնը զո՛ր չգարձնելու բառերու եւ
պատկերներու քմայքին՝ Մեծարենցի գործը կրնայ առ-
նել ծանր կասկածի մը տակ. ներշնչումի անհարազա-
տութեան եւ լեզուի արուեստականութեան կրկնակ ամ-
բաստանութիւններով:

Դժբախտաբար, կամ աւելի ճիշդը բարեբախտաբար,
սահմանափակ տեղը թոյլ չի տար անդամահատական
վերլուծումի եւ թուողական փաստարկութեանց: Անհը-
նար է նաեւ տալ Մեծարենցի կարճ կեանքին կարճ
պատմութիւնը՝ քանի մը լայն երեսներով: Նրկու-
քերթուած՝ հարիւրի հասնող իր երգերէն եւ հիացումի
թօթովանքներ՝ անոր քաղցր յիշատակին:

Ինչ ալ ըլլան վիճելի կէտերը Մեծարենցի գործին
մէջ, իր քերթուածներէն՝ որոնց բարձրագոյն արժէքը
կը մնայ թաւշային. փափուկ լեզու մը եւ ներշնչումի
ու պատկերներու առատութիւնը՝ կրնանք զուրս քա-
շել տասնեակ մը էջեր, որոնք մի' շտ պիտի մնան մեր
ցեղային հարստութեանց գանձարանին մէջ, իրենց տն-
կեղծ ու ջերմ շունչով եւ զգացումի ներգաշնաւոր գե-
ղումով, վեր՝ անցաւորին պայմանէն:

Գիւղի գաւակ, գիւղը ուժգնօրէն սիրող եւ անով
խանդավառ՝ Մեծարենց իր այդ քանի մը քերթուածնե-
րով կուտայ գեղջուկ այնպիսի յաջող պատկերներ՝ որոնք
կը կազմեն նոյն սեռի հայ բանաստեղծութեան ամենէն

սէրովը զէպի գաւառը, Մեծարենց տակաւ պիտի լեցուէր աւելի ընդհանրական ներշնչումներով: Յեղին ձայնը սկսած էր արթննալ իր մէջ ու ինք պատրաստ էր փորձելու դարձակէտ մը՝ անձնականէն զէպի ազգայինը: Գաւառը, և այդ ճամբով ալ հայրենիքն ու անոր կապուած կամ անկէ քակուած ազատութիւնը՝ պիտի լեցնէին իր սիրտը, տեղաւորուէին հոն ու ծնունդ տային նո՛ր գործերու, եթէ արեւի այն քանի մը շողերը, որոնց պէ՛տքն ունէր, չզլացուէին իրեն:

Բարեկամները կը պատմեն, եւ նոյն խակ յիշողութեամբ տողեր մէջ կը բերեն, ցոյց տալու համար թէ վերջին օրերուն, իր հայրենիքին ու ժողովուրդին վիճակը ուղղակի կը տառապեցնէր Մեծարենցը եւ գրել կուտար, իր սեռէն հիմնապէս տարբեր եղող հայրենասիրական ու կրակոտ քերթուածներ: Սակայն ստիպուած է փնացնել այդ թուղթերը, բռնակալութեան սարսափին տակ, որ մօտ էր չքանալու: Մեռաւ՝ օսմ. սահմանադրութենէն քանի մը շաբաթ առաջ, այնքա՛ն երազուած ճազատութեան արշալոյսը չողջունած: Վերայ հասնող քաղաքական թռուրտին, յաղթական ցոյցերու և սրտաբախ բաժակաճառերու զուարթ ազմուկին մէջ գրեթէ մոռցուեցաւ իր անունը՝ տարիներ վերջ երեւան գալու համար աւելի փայլուն ու առինքնող: Այսօր Հայաստանի մէջ կը հրատարակեն իր ամբողջական գործերը և կը պատրաստուին տօնելու մահուան քսանհինգամեակը: Կ'երեւակայեմ, թէ անոնց մարքսիստական կաղապարէն ի՛նչ ձեւով դուրս պիտի գայ մեր խեղճ Մեծարենցը: Բայց երբե՛ք պիտի չկրնան ծածկել աղաղակող փաստը:

Բնանդինդ տարիներ անցած են Մեծարենցի մահուան թուակառնէն: Ժամանակի աննշան երիզ մը, որ սակայն իր ծրարած մեծ ու անպատմելի զէպքերով,

Նարդի, աքսորի և պատերազմի խելայեղօրէն իրարու
յաջորդող գրուադներով աւելի ծանր կը կշռէ քան դար
մը, դարեր։ Ու զեռ, երբ շղթայազերծուած չէր մեծ
եղեռնի մորիկը և անէծքի խորշակը չէր անցած անա-
պատներէն, Մեծարենց, կարծես եբրայական յայտ-
նատեսութեամբ մը կ'երգէր.—

Քո՛յր մօտեցո՛ւր իմ ձեռքին
Աստուածաբո՛ցն հրացան,
Զի ամեն բան ինձ կրկին
Կը յիշեցնէ վրէ՛ժն արեան...

Արիւնի վրէ՛ժ, հրացա՛ն, որո՞ւ, Մեծարենցի՞ն, մը-
շուշներու և մարմաշներու այդ թափանցիկ աղօ՛ւն քով,
պիտի քրքշան բոլոր անոնք՝ որոնց կաշին ամուր պաշտ-
պանած է զիրենք ձմրան գիշերներուն, եզերախարշափ
նոճանտառներու խորունկէն անցնող սուր ողբին դէմ՝
որ մեր ցեղին ու ոտնահարուած հայրենիքին վրէ՛ժի
կա՛նչն է սրբազան...

Կը կրկնեմ, — այո՛, Մեծարենցին, աւելորդ ան-
գամ մըն ալ յեղեղած չըլլալու համար այն շքեղ ու ա-
նառարկելի ճշմարտութիւնը՝ թէ հայրենիքն ու անոր
կապուած վրէ՛ժի զգացումը՝ սիրոյ պէս աշխարհակալ եւ
աղօթքի պէս երկիւղած՝ բնակիչ են ամեն հողի
մէջ։ Այսպէս էր Դուրեանը, այսպէս էր Տէրեանը, Զա-
րիֆեանը, այսպէս է ինքը՝ Մեծարենցը։ Ու այսպէս,
և մի՛ միայն այսպէս կրնան ըլլալ մաքուր արիւնի եւ
հարազատ ծնունդի տէր հողիները, բացի ապաղգայ-
նացած ստահակներէն եւ մօրուսաւոր ու կասկածելի
վարդապետութեանց վաշխառուներէն։

... Ու հիմա, ոգեկոչումի այս խոր պահուն, երբ
մտածումիս մէջ կ'ուզեմ կանգնեցնել Մեծարենցը, իր
բարակ, զոզղազոզ մարմնովն ու սիրելի հասակով,

բարախուն ու ապրուած էջերը: «Ըլլայի՛ ճներու շարքը,
և ի մասնաւորի «Հիւզը», կառուցուածքով ու ներքին
խմաստով, հարազատ մէկ ճի՛շն է կարծես հիւրասէր հայ
գիւղացիին: Դիշ անգամ մեր ցեղին հիմնական առաքի-
նութիւնները այնքան անակնկալ ու ինքնեկ կ'ելլեն
մէջտեղ, ինչպէս կրցած է տալ Մեծարենց: Բայց միշտ
զգալի է իր ընտրած բառերուն հետքի՛ մը երկար խա-
ղալու այն մոլութիւնը՝ որ կը յատկանշէ Մեծարենցի
արուեստը:

Արդար ըլլալու համար, պէտք չէ մոռնալ, որ Մեծա-
րենցի ժամանակը ապերախտ չգտնուեցաւ իրեն հան-
դէպ: Եթէ գեղչենք բոլոր ժամանակներուն համար ալ
անխուսափելի մէկ երկու աննշան մարդոց կատարեալ
խաչակրութիւնը անոր դէմ, մնացածը զրկաբաց ընդու-
նելութիւն և անկեղծ հիացում է միայն: Գրական աշ-
խարհը խանդավառութեամբ ողջունեց Մեծարենցի երե-
ւումը, իր շատ մը թերութիւններով, դեռ մինչեւ այսօր
ալ վիճելի բոլոր յանգանութիւններով: Պոստյ մտաւորա-
կանութիւնը, անգամի մը համար գոնէ, բնազդական ի-
րատեսութեան հետ ունեցաւ սուր հոտառութիւն մը եւ
նկատեց տաղանդը որ կը ծլարձակէր: Նշանակելի՛ է այս
պարագան: Ոչ մէկ հեղինակ, իր շրջանէն դուրս, չի մը-
նար նոյն բարձրութեան վրայ: Կա՛մ յետագայ նրբացած
ճաշակները, խտապահանջ արուեստն ու քննադատու-
թիւնը կ'իջեցնեն զայն աւելի վար մակարդակի մը վրայ
և կամ, ընդհակառակը. կը դարմանեն ժամանակներուն
անիրաւութիւնը: Արդ, պարագան տարբեր է Մեծարեն-
ցի: Անիկա կը մնայ հոն՝ ուր գետեղեց զինք իր ժամա-
նակի քննադատութիւնը և աւելի բարձրացնելու փոր-
ձերը՝ կրնան տալ բոլորովին չապաստած ու անակնկալ
արդիւնք մը...

Ուրեմն, զնահատուած շրջապատէն եւ անկապտելի

անմեկնելի այլ խորիմա՛ստ առեղծուած՝ չեմ տեսներ
 ոչ հիւզի մը մը առջեւ զբկարաց կանգնող ու զիշեր-
 ւան խորհուրդը ծծող պարմանին, և ոչ ալ փռքթիկ, ան-
 նըչան ծագիկի մը անունը հարցնող բանաստեղծը մա-
 հառնե՞ր: Ինչ որ կայ հոն, մտածումիս մէջ, քայքայ-
 ուած ու աղնուական ձեւերով, խելօք ու արի նայու-
 ած ջով տղայ մըն է, որ ուժաքամ մատներուն մէջ կը
 զարձնէ երկաթի պող շեղը մը ու կ'երգէ,

Քո՛յր, մօտեցո՛ւր իմ ձեռքին
 Ասուածաբո՛ցն հրացան

.

ՍԻՐԵՐԳ

Դիւերն անոյ՛ ե, գիւերն հեռագի՛ն,
 Հաւիտով օծուն ու բալասանով .
 Լուսեղէն համբէն ես կ'անցնիմ գինով՝
 Դիւերն անոյ՛ ե, գիւերն հեռագի՛ն....

Համբոյրներ կուգան հովէն ու ծովէն,
 Համբոյր՝ լոյսէն որ չորս դիւ կը ծաղկի,
 Այս գիւեր Տօն է հոգւոյս՝ Կիրակի՛,
 Համբոյրներ կուգան հովէն ու ծովէն:

Բայց լոյսն իմ հոգւոյս քիչ քիչ կը մաւի՛
 Շրթունքս եմ ծառաւ միակ համբոյրին....
 Յնծագին գիւերն է լոյս ու լուսին՝
 Բայց լոյսն իմ հոգւոյս քիչ քիչ կը մաւի....

ԿԻՐԱԿՄՈՒՏՔ

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի լոյսն է զըւարթ...
Ոսկի թելեր՝ պլլուած խունկի թաւիւ մբռնութիւն.
Կապոյտ ծոպեր, ծիածան, ծրփուն ձայներ, միսսի՛ք վարդ
Լոյսէ արցունք մումերու՝ որոնք հանդարտ կը մաշին:

Խունկի ծառաւ իմ հոգիս կը ծրծէ պահն այս հանդարտ
Ոսկեկրրակ աչեւրով բուրվառներն երբ կը նսնին.
Պակուցում մը հոգեգրաւ հոն կը թողու գիտ անթարթ,
Կը զգամ համբոյրն իմ հոգիս պարուրող բիւ մարմաշին:

Մեղեսիկի երանգներ կ'օծեն պարոյր խունկին.
Խորհուրդին եմ ծնադիր բազուկներս խաչանիւ՝
Ու կը սպասեմ որ ծագի հոգւոյս պայծառ Կիրակին...

Ջաններն հիմակ կ'երագե՛ն համակ զիւմրիւք ու թաւիւս...
Կամարներէն, խորանէն կը ծագին լոյս ու ծիծաղ.
Հոգիս քիչ քիչ կը թաղուի անուրջին մէջ այս չքնաղ:

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի լոյսն է զըւարթ...

ԻՐԻԿՈՒԱՆ ԻՂԶ

Իրիկուան մէջ անհետելու յոյսն ունենալ,
Եւ յանձնելի հուրք կածանի մը Բմայիին,
Խորխի մը պէս բողո՛ւլ ձանձրոյքն ու յափրա՛նքն ալ,
Եւ անդորրով պատմուհանե՛լ հիւանդ հոգին:

Ու լոյսերո՛վ պարածածկել հիւանդ հոգին.
Քոյր ունենալ ջուրին կարկաչն ու կապոյտ բալ,
Եւ ունկնդրել համբուն փոկերն երգող սիւֆին,
Մեծ հաղցրութեա՛ն մը խառնելի, եւ մեհաճա՛լ:

Ընկե՛րն բլլալ ցորեններուն. մրգաստանին
Դուռը բանալ զաւկի մը պէս, մրսերմօրէն,
Ու բողուլ որ շահարիկներ բզբեզ սանին

Քեւտապարփակ՝ լայն լըռութեան մը համօրէն:
Հոն տրջասփիւռ ծառերուն հետ եղբայրանա՛լ.
Տարփո՛ղն բլլալ ծաղիկներուն ծովածաւալ
Իրիկուան մէջ՝ անհետելու յո՛յսն ունենալ...:

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆ
1885-1920

Վահան Տէրեան, զաւկացող յիշատակներու եւ
ախրահոծ աշուններու այս մզայլ երգիչը, ծնած է Կով-
կաս, Ախալքալաք գաւառի Փանձակ գիւղին մէջ, 28
Յունւար 1885ին: Կանուխէն կը զրկուի Մոսկուայի Լա-
զարեան Ճեմարանը, կ'աւարտէ յաջողութեամբ, որմէ
յետոյ կը մտնէ համալսարան ու կը հետեւի պատմա-
կան-լեզուաբանական հիւղին: Դեռ հազիւ 23 տարե-
կան, կը հրատարակէ քերթուածներու վախտ հատոր
մը՝ Մրնեալի Անուրջները: 1912-ին հրապարակ կը հա-
նէ երկրորդ ժողովածու մըն ալ և անկէ ետք կը գո-
հանայ աշխատակցելով զանազան պարբերաթերթերու:
Մահէն յետոյ, Խորհրդ. Հայաստանի Պետհրատը երեք
ստուար հատորներու մէջ ամփոփեց իր երկերը: Տէր-
եան կատարած է նաև շարք մը կարեւոր ու խիստ յա-
ջող թարգմանութիւններ, ինչպէս Պօալէոի արձակ
քերթուածները և Օսկար Ուայլտի Սալօմէն, որ հրա-
տարակուեցան առանձին հատորով: Տէրեան մնաւ
շատ կանուխ, հազիւ 35 տարիներ ապրած: Իր մահ-
ուան պատճառը թոքախտն էր, որ երկար տարիներ
հիւծելէ ետք դժբախտ քերթողը, ի վերջոյ զգեանեց
զայն 1920 ին, Ռուսիոյ Օրինպուրկ գիւղաքաղաքին
մէջ:

Անծանօթ մըն է Վահան Տէրեան արեւմտահայ զանգուածին համար: Մեզմէ շատ քիչեր միայն կը ճանչնան այս հոգիով, արուեստով ու կեանքով երիցս բանաստեղծ քնարակիրը: Այս պարագան պէտք չէ՛ բացառել արեւմտահայոց այլամերժութեամբը դէպի արեւելահայ գրականութիւնը: Վասնզի, հակառակ անոր, որ արեւելահայ պաշտօնական քննադատութիւնը երկա՛ր ատեն յամառեցաւ Պարոնեանէն ու Դուրեանէն զատ ուրիշ հեղինակ չճանչնալ Պոլսոյ փաղանգին մէջ, զարձեալ մեր բոլոր դասագիրքերը լեցուն են Կովկասահայ նոյն իսկ երկրորդական հեղինակներով, թէեւ, անյիշատակ ժամանակներէ մնացած աւանդութեան մը համաձայն, հայոց այդ հատուածը, գրական մարդի մէջ միջակութիւն չի հաշուեր: Բոլորն ալ մեծ են, տաղանդաւոր՝ օւլայուած օձիքի մը, սև փողկապի մը վաւերական վկայութեամբը և յաւիտենօրէն մաշիլ չը ճանչցող ժիրանիովը երանելի պօռնին...

Ուրեմն, ցարդ Տէրեանի անծանօթ մնալը իրեն արգարացում կը բռնէ աւելի արտաքին, կամքէ դուրս պատճառներ: Այսպէս, իր առաջին գիրքին հրատարակութիւնը կը զուգացիպի օսմն. սահմանադրութեան հոչակումին: Միամիտ ու գերազանցօրէն վարակիչ, վերացնող խանդավառութիւններու շրջան մը, ուր շատ բնականօրէն, Խիրող դէմքերը առաւելապէս քաղաքական գործիչներն են ու ճարպիկ ճգիրք շինողները: Տէրեանի երկրորդ գործը լոյս տեսաւ համեմատաբար աւելի խաղաղ ատեն մը, բայց վերահաս պատերազմը թոյլ չտուաւ որ քննադատութիւնը երկար զբաղի իրմով: Այլապէս, նուազ մտահոգիչ միջնորոտի մը մէջ, անկարելի էր որ նախապատերազմեան շրջանի Պոլսոյ առոյգ ու կենսալից երիտասարդ մտաւորականութիւնը չծանօթանար Տէրեանին: Անոր մահն անգամ, որ ա-

կան առաքինութենէն: Մարդ ուղղակի սոսկումնախառն զայրոյթ մը կը զգայ տեսնելով այն անորակելի խաղը, որ կարգ մը մարդիկ ներած են ինքզինքնուն և մեր լեզուն խաչած... Վժռողվրդական մօտիւնների և սիւժէթների վրայ:

Եւ առանց խղճահարութեան կրնանք ըսել, թէ կովկասի մէջ, երկա՛ր ատեն էջ մը մաքուր հայերէն չգրուեցաւ: Անոնց արձակը՝ իր մօմեցններով, հալիւցի-նացիտներով, քաղկեսիաներով, և մաշած ոտանաւորը՝ իր մաշալներով, ճիկեարներով ու ագիզներով, պահ մը սպառնացին նեխել ու անպիտան բանի մը վերածել հայ լեզուն: Փորձի համար վերցուցի կովկասահայ մեծագոյն պօէտին ամենէն սիրուած մէկ ոտանաւորը՝ Որսկան Աղբեր՝ որուն մէջ քսանէ աւելի անգամներ կրկնուած են թուրքերէն բառեր: Կ'ըմբռնէ՞ք, կարճ չափով. քսանըչորս տողնոց հայերէն ոտանաւորի մը քսանէ՛ աւելի բառերը թուրքերէն... եւ ասիկա եղաւ... ժողովրդական բանաստեղծութիւն...:

Ահա ա՛յս համատարած թշուառութեան մէջ էր որ ասպարէզ իջաւ Վահան Տէրեան: Անոր երեւումը՝ լուռ, համեստ եւ զերծ աղմկարար ցոյցերէ՝ նո՛ր սարսուռ մը բերաւ հայ քնարին: Դեռ մինչեւ այն ատեն մեզի անծանօթ էր Վէրլէնի, Պօլլէրի, Սամէնի և մէկ խօսքով՝ «Անիծուած Բանաստեղծներ»ուն համայնատրոփ ու խորունկ վիշաք: Տէրեան իր երգերուն հետ բերաւ այդ մեծ ու դժբախտ հոգիներուն բոլոր սարսուռներն ու տարաշխարհիկ դիմովութիւնները: Հիւանդոտ, զըրեթէ ակտաւոր շունչ մը Վէրլէնէն, մշուշներու, անորոշ քմայքներու և մթաքօղ տեսիլներու կախարդական աշխարհ մը Պօլլէնէն և հեղ, Թխրանուշ ու համակերպող չեշտ մը Սամէնէն: Ու այս բոլորին հետ՝ քաւականին զտուած ու մաքուր լեզու մը:

Տէրեան գիտեցաւ օգտուիլ նաեւ արեւմտահայ բանաստեղծութենէն: Գիտակից ու խելացի մերձեցում մը՝ որմէ զուրկ էին իր նախորդները, ինչպէս և յետնորդները, անշուշտ՝ ի վնաս իրենց արուեստին, որ ջրախառն կաթի պէս երբեք չգիմացաւ քննադատութեան *pèse-lait*ին: Ու այդ շրջանի քերթողները, մականգատեղիին գաղջ ու երանաւէտ հանգստութիւնը նանչցող ոչխարներու անայլայլ հաւատարմութեամբը դիմեցին միակ պատրաստի ու աժան ապրանքին՝ «ժողովրդական մօտիւնների եւ սիւմէթների անձէր ծովին», այսինքն՝ թրջախառն բառերուն: Տէրեան քաջութիւնը ունեցաւ արհամարանքով ու խիզախութեամբ անցնելու այդ դիւրազնի յաղթանակներուն սալարկուած պողոտաներէն և հաստատ վնասկանութեամբ մը քալեց վերելքի փըշոտ ու զաժան արահետներէն:

Ու հասաւ բարձունքին:

Ահա թէ ինչու պէտք է ընդունիլ այլեւս, որ բովանդակ հայ գրականութեան մէջ Տէրեանի միակ բանաստեղծն է, որուն ներշնչումը այնքա՛ն ներգաշնակ է՝ ընթանայ արուեստի սեղմումներուն հետ, առանց կորսնցնելու իր սկզբնական զեղումին ուժգին գեղեցկութիւնը: Պէտք չէ մեծ կարեւորութիւն տալ Տէրեանի կրած ազդեցութիւններուն: Տէրեան կոյր հետեւող մը չէ այս կամ այն ֆրանսացի բանաստեղծին, եւ ոչ ալ անտաղանդ «պոյ բոնոզ» մը: Ինչ որ կ'առնէ եւ կուտայ՝ անառարկելիօրէն կը կրէ իր հոգիին ինքնատիպ գրոշմն ու շնորհը: Արդէն ինք ստեղծողն ու միակ տիրական դէմքն է մեր մէջ քաղաքերգու դպրոցին—urbanisme:

Ըսուած, հազար անգամ կրկնուած և չարչարուած պատկերներ, ապրումներ՝ Տէրեանի գրչին տակ կը դառնան հաղորդութեան պէս սուրբ ու միւսոնի պէս

քաղցրաբոյր: Պա՛րզ է Տէրեանի արուեստը ու այն աստիճան մտերիմ ու հաղորդական, որ շատ յաճախ ու շատերուն կուտայ սխալ այն զազափարը՝ թէ անոր քերթուածները կը տառապին մշակումի, հոգածութեան պակասէն: Մինչդեռ իրականին մէջ, Տէրեանի ամեն մէկ տողը, բառը և վա՛նկը մինչեւ անգամ կը կրէ գուրգուրոտ խնամքի մը բոլոր նշանները: Ոչ մէկ աւելորդ բառ ու պատահական պատկեր՝ որ շունենայ իր տեղը քերթուածին ընդհանուր կառուցուածքին մէջ: Տէրեանի բառերը, անկախ իրենց սովորական իմաստէն ունին և երկրորդ կեանք մը՝ հնչիւններով և կեանքը: Մի զարմանաք, երբ ըսուի թէ Տէրեան անհատնում ճիշդ կը վատնէ ընտելու նոյն խոյ իր... գիրերը: Երգելու համար աշունը, կը զգուշանայ կոկորդային թաւ ձայներէ և կը փնտռէ շրթներէն թեւ ատնող շշուկները: Եւ աշունն ալ խուսափուկ ու տխրայուշ ողբ մը չէ՞ ինքնին: Տարուան այդ եղանակը. սկսած անունէն՝ աշուն՝ մինչեւ իր երկարածիգ ու լալկան հովերով և անոնց քմայքին գերի զեղին ու շրջմոլիկ տերեւներով, երկինքներով՝ արասաւաթոր ու ծառերով հանդարտօրօք՝ տրտմաշշուկ ու կերկերուն կա՛նչ մըն է բընութեան թոքերէն բարձրացող. որ կ'անգայտի, կը տարածուի ու կ'իջնէ մինչեւ հողին խորերը բանաստեղծին:—

Աճանց մտուում ետուկ ու ետիւն

— Բարեխնեմ եմ բաց պատուհանիս քակ:—

Դո՛ւ ես, որ դարձեալ քախիծով յիշում,

Կանչում ես նորից կարօտով յսակ:

Մի՛ հարցնէք թէ մագերը հովերուն, բարտիներուն տակէն ով է որ կ'անցնի այսպէս աշնան գիշերով: Ու գի՞ մը անծանօթ աշխարհներէ, յաւերժահա՛րս մը թափառիկ կամ ուրուական մը անհանգիստ... Գոցնցէ՛ք

աչքերնիդ ու մնացէք այդպէս, ու՛ կնդիր առուակի մը խոխոչին, ծառերու խարշափին: Եւ ահա պիտի ձեւ ու մարմին առնէ ձեր մտածումին մէջ փխրուն հասակը շատ սիրելի այլ կորսուած պաշտելիի մը... Գուցէ եւ լսէք ձայնը անոր, խօսիք իրեն հետ, կանչէք զինք իր անունով, իր քաղցր, իր նուագուն ու զոռար անուանով... Զէ՛ որ աշուն է ու երկինքներուն մէջ կան մեծ ու փարթամ կտորներով տխուր ամպեր, կայ անձրեւ, կայ թախիծ, կայ մեռնելու, անէմնալու խօ՛ւ զինովութիւն. —

Եւ ժպտում ես ինձ, ակնարկում քնիդ

Ու գաղտնի սիրով սիրում ու յիշում,

Ե՛ւ երեցում ես ե՛ւ երեւում անուշ.

Անցես ու յուշիկ իմ տուրքը եղում:

Զգագոր՞ք ուրեմն անտեսանելի մասներուն հպումը ձեր այրող ճակտին, սահուն ու աննշմար քայլերով չանցա՞ւ մէկը ձեր առջեւէն: Լա՛ւ այն ատեն: Ըմբոյխներէք հիմա մեր լեզուին Վարեւահամա՞ քառերուն աստուածային երաժշտացումը և ձեր կուրծքը թող ուռի հպարտութեամբ: Մե՛րն է այս լեզուն, մերն են այս քառերը, մե՛րն է այս բանաստեղծը: Ու այս բարձր արուեստին առջեւ, այս դասականօրէն զեղեցիկ ու նշւագայնօրէն երգեցիկ տողերուն դիմաց ձեր անվերապահ խանդավառութիւնը՝ որպիսի՜ շառաշուն ապտակ բոլոր անոնց երեսին՝ որ տկարութիւն ունին դէպի թուրքերէն քառերը:

Վահան Տէրեան, գերազգայուն լարերով քնար մըն է, կախուած՝ խոնաւ ու յաւիտենօրէն մտայլ ու թախածաստուեր անտառի մը խորը: Ամեն անցնող ձայն, ամեն անցնող շշուկ՝ հաւատարմօրէն իր արձագանգը ունի այդ լարերուն վրայ: Աշունը հոն կը նուագէ իր մեղեդին, ի՛ր լարերուն հետ: Զանձրոյթը կը կաթկթի-

այնտեղ՝ ի՞ր սեփական լարերէն, իրեն յատուկ ազժու-
կով։—

Աւուրն է, անձեռն... .

Ստուերներն անձեռն

Դողում են դանդաղ... .

Պա՛ղ, միապաղա՛ղ... .

Բայց մեզ շատ հեռուները կը տանին այս վերլու-
ծումները։ Մանաւանդ, կը մեղանչենք մեր հիմնական
սկզբունքին, որ է երբե՛ք մէջքերումներով սիրցնել
չաշխատիլ բանաստեղծ մը։ Որովհետեւ, կարելի է ա-
մենէն անշնորհք տողերն անգամ շարել իւրեւ նմուշ եւ
յետոյ, քանի մը ուրիշ շլացուցիչ զարձուածքներով
փաստաբանել թէ ուղղակի հրաշակերտ է ձեր կարգա-
ցածը և ոչ պակաս բան մը։ Ինչ որ կարելի է անկեղծ
սրտով ցանկալ, մազթանք մըն է, որ կարգա՛ն, կար-
գա՛ն ու նորէ՛ն կարգան այս բանաստեղծը։ Ու այն
ատեն, քննադատին դերը կը վերջանայ այլեւս։ Եթէ
որեւէ զրախօս, կրցաւ համոզել ձեզ որ հեղինակ մը
կարգաք ծայրէ ծայր, անոր գործը կը վերջանայ ճիշդ
այնտեղ, երբ դուք ձեռք առիք հատորը։ Այլեւս ազատ
էք յինելու ձեր սեփական կարծիքը։ Շատ շատ, ա-
ւարտելէ յետոյ, շնորհակալութեան պզտիկ ժպիտ մը
անոր՝ որ ծանօթացուց ձեզի այդ հեղինակին, կամ ա-
տամներու մէջտեղէն սողացող յիշոց մը՝ իւրեւ փոխվրէժ
ահաճելի հանդիպումի մը իւրեւ միջնորդ ծառայած ըլ-
լալուն համար։

Արդ, ոչ մէկ երկիւղ չիկայ սրտիս մէջ՝ Տէրեանի
համար որեւէ մէկէն նախատինք ստանալու։ Վստահ
եմ, որ անմիջապէս պիտի սիրեն իր հատորները եթէ...
ձեռքերնին անցնի։ Տխուր ու նոյն ատեն թելադրական
է գրքի այս սովը։ Կ'ըսպասենք, ու դեռ երկա՛ր պի-
տի սպասենք, որ խղճի և խելքի տէր հրատարակիչ

մը, արտասահմանի մէջ ձեռնարկէ Տէրեանի գործերուն հրատարակութեան: Եւ ասիկա՝ իր շահուն համար: Տաք հացի պէս պիտի սպառին այդ հատորները: Տէրեան, կըրնայ իբրեւ բողոքովին նոր հեղինակ մը ներկայացուիլ արեւմտահայոց:

Պզտիկ քննական ուսումնասիրութիւն մը վերջին քըսանընինդ տարիներու հայ բանաստեղծութեան վրայ ու անմիջապէս պիտի ցայտէ Տէրեանի թողած խոր ու լայնակոս հետքը և անոր անմիջական ու ճնշող ազդեցութիւնը՝ արդէն համբաւի տիրացած շարք մը բանաստեղծներու քով: Այդ ազդեցութիւնը կ'երկարի իր ժամանակակիցներէն մինչեւ ներկայ սերունդի աւագ ներկայացուցիչներուն մէջ: Հայաստանի ներկայ բանաստեղծները, որոնց մէջ կան ի՛րապէս տաղանդաւոր ու օժտուած տղաք՝ հակառակ առտու իրիկուն կանչող մունեորիկներուն եւ սօցիալիստական հանրապարտադիր «սիւժէթ»ներուն, դեռ չեն կրցած թօթափել Տէրեանի լուծը: Սկսած Եղիշէ Զարենցէն (որ ի դէպ, երբեք ալ զրական *agitateur* մը չէ, ինչպէս անպատասխանատու կերպով ի յառաջագունէ բարբառեցաւ յօգուածագիր մը) մինչեւ Վ. Նորենցի ու Ազատ Վշտունիի քով՝ կարելի է հանդիպիլ Տէրեանի վարակիչ շունչին: Արտասահմանի մէջ ալ քիչ չեն Տէրեանի հետեւորդները: Մանաւանդ տիկին մը, Ամերիկայի մէջ, յամառօրէն կը շարունակէ կապելիլ Տէրեանը և այնպիսի համեմատութեամբ մը, որ յաճախ անկէ ամբողջ տողեր, ի հարկէ միշտ «թիւրիմացութեամբ», կը շարունին իր երկա՛ր անունին վրայ:

Քանի մը խօսք ալ՝ Տէրեանի քաղաքական դաւանանքին մասին: Վերջերս շատ քաջքնցին Տէրեանը իբրեւ համայնավար և նոյն իսկ անուանարկիչ ու նախաապական մակդիրներ կցունեցան անոր անունին: Որքա՛ն միամիտ ենք մեր կարծիքներուն մէջ և որքան յախուռն

մեր գաղութներուն: Նստեցնելէ առաջ Տէրեանը ամբաստանեալի ակտովն վրայ, արձակելէ առաջ մեր վեհոք, համոզուած ենք արդեօք թէ կը նանչնա՛նք մեր գէմինը: Լսեցէ՛ք:

Զգայուն ու փափուկ սրտի տէր բանաստեղծ մը, չէր կրնար անտարբեր մնալ իր ցեղին ու հայրենիքին ցոյց տրուած հրէշային անտարբերութեան հանդէպ: Տէրեան իր աչքերովը տեսաւ եւրոպական ներքինի մեծ պետութիւններուն եւ քաղաքակիրթ մարդկութեան արհամարանքի ձեռնոցը նետուած մեր գաղտին: Տեսաւ ու ընդվզեցաւ: Անտարբերութիւնը՝ ընկերն է գասալիքներուն ու անջիղ մարդածեւերուն: Տէրեան հա՛յ մըն էր, գիտակից իր բարձր ու ազնուական նախահարց ծագումին: Ու ոտնահարուած իր ցեղային արժանապատուութիւնը ո՛ւր կրնար գտնել սիրովանքն ու վրէժի կարելիութիւնը՝ եթէ ոչ տակաւ ծաւալող ու մեր սահմաններուն մօտեցող ալիքին մէջ համայնավարութեան, որ փրկութիւն կը խոստանար ազգաց հանուրց գերելոց: Ուրեմն, ռաանց համայնավարական ձգտումներ ունենալու շատերուն պէս նետուեցաւ անոր գիրկը, այն յոյսով թէ... մնացեալը գիտէք:

Սակայն հոգիին մէջ կը տառապէր Տէրեան: Հայրենիքին անստոյգ ճակատագիրը խռովքի մը պէս կը հատցնէր զինք: Ահա թէ ինչ կը գրէր Թումանեանին.—

«Զկարծեմք թէ այժմ է միայն ինձ գրադեցնում հայրենիքի սերը: Աւաղ, շատ վաղուց: Եւ չեմ ազատուի գրանից երեւի մինչեւ վերջ—ի՛նչպէս ազատուիս ինքրդ ֆեզանից...»

Ինչպէ՛ս ազատուիս, ինչպէ՛ս, ինչպէ՛ս...

Ծնանք՝ մութ ու անիմանալի անդժուածի մը ընդերքէն, կ'ապրինք, սեւ ու աղտեղի աշխարհի մը գըռիկներուն մէջ եւ պիտի նրթանք՝ զարձեալ մութ ու

խորհրդաւոր այլուրկաներուն գիրկը: Ու մեր այս ա-
րագ, ու մեր այս ճղճի՛մ գոյութեան ընթացքին, ուր
ամեն ինչ կը թափի, կը նորոգուի ու կրկին կը կոր-
սըւի, կը մնայ բան մը միայն, որ կուգայ մեզի հետ,
կ'ապրի մեր չուքին մէջ ու կը ծածկէ մեզ իբրեւ պա-
տանք: Եւ այդ բանը, փառք ու համբո՛յր իր արուա-
գեղ անունին, մեր հինաւորք, արիւնաներկ ՀԱՅՐԵ-
ՆԻՔՆ է...

Ու Վահան Տէրեան բանաստեղծը, հայրենատենչ հո-
գի մըն էր: Հակառակը պնդողը երթա՛յ սատանին:

Տէրեանը համայնավար կոչելէ կը վախճայ անգա՛մ
Հայաստանի գրողներուն հոգէտ հրեշտակը՝ Սուրխաթ՝
որ Համլցաւ օր ցերեկով Եւրոպայիստական ընդվզումե-
րի ակտիւ արտայայտութիւնն փնտռել նոյն իսկ...
Սայեաթ-Նովայի և Քուչակի մօտ: Եթէ ողջ ըլլար Տէր-
եան եւ տեսնէր հիւսիսի յելուզակներուն կատարած
գիմկահանդէսը իր պաշտելի՝ հայրենիքին մէջ, որ-
քա՛ն պիտի արիւնէր արդեօք: Վասնզի Տէրեան մէկն
է անոնցմէ՝ որոնց համար ամբողջ աշխարհը. տիեզեր-
քը՝ իր լուսնամարմին աղջիկներով փռլի՝ է ու աւազ
այն կախարդական անունին քով՝ որ հայրենիք կը
կոչուի: Կարգացէք քիչ անդին իր Հայաստաննինը:

Հոս մէկ երկու քերթուած միայն կայ Տէրեանէն:
Բայց այդ վտիտ ու գունատ տողերուն մէջ անգամ դուք
պիտի տեսնէք հարազատ գէժքը բանաստեղծին, իր
գորշ տխրութեամբն ու աղերսող ձայնով, որ՝ հրաժեշտի
վերջին բառը շրթներուն, ունկնդրելէ ետք աշուններու
չլուկն ու չրչիւնք, պաղատելէ ետք որ զինք անլաց թա-
ղենք, անխօս թաղենք, և արցունքի զոյգ մը յամեցող
շիթ ի վերայ ցուրտ ու տժգունած այտերուն, հեզ, գու-
նատուող վարդի նման, կ'երթա՛յ, կ'երթա՛յ, չգիտէ
ո՛ւր, չգիտէ ո՛ւր...

ԶԱՐԵՆՑ՝ ՏԷՐԵԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Վահա՛ն Տերեան, ի՞նչպէս երգեմ յիշատակը քո . .
Թող լուռ փռուի նիմա իմ դեմ անլոյս երեկոյ .
Սրտիս վրայ իջնի թող մութ մի ամպի փռւլայ,
Քամին բերէ թող մահուան բոթ ու անձրեւը լայ:
Եւ թող քափւիմ շուրջս առնան տերեւներ դեղին
Ու զարդարեն, Վահա՛ն Տերեան, քո անցած ուղին:
Ու մտուում թխո՛ւր երգով բիւրաւոր զանգեր
Թող օրհներգեմ քախիծը քո, իմ հեռո՛ւ բնկեր . . .

ՀՐԱԺԵՇՏ

Դու գնում ես՝ չը գիտեմ ուր,
Լուռ ու թխուր
Հեզ գունասւռող աստղի նման:
Ես գնում եմ սրտում—մեռակ .
Անժամանակ,
Ծաղկից բնկած թերթի նման:
Դու գնում ես՝ չը գիտեմ ուր
Սրտակտուր
Լացդ պահած իմ հայեացքից,
Ես գնում եմ լուռ—անսրտում,
Բայց իմ սրտում
Ցա՛ւ է անվերջ, մահո՛ւ կսկիծ . . .

ՅԵՈՐՔ

Նա ունեւ երկնագոյն աչեւ,
Պնեոյս ու սրտում, որպէս իրիկուն.
Նա մի անծանօթ երկրի աղջիկ էր
Որ աղօթքի պէս ապրեց իմ հոգում:

Նրա ժպիսք մեղմ էր ու դողդոջ,
Որպէս լուսնեակի ժպիսք սխուր,
Նա չուներ խոցող թովչանք կնոջ.—
Նա մօտենում էր որպէս փաղցր փոյր...

Իմ յուեւրի մեջ ամենից պայծառ,
Իմ լիութեմ սրտի մաքուր հանգրուան
Քո՛յր իմ, դու չկաս, քո՛յր իմ դու մեռար,
Ու քեզ հետ հոգուս լոյսերը մեռան...

ԱՇՆԱՆ ԵՐԳ

Յրահա՛ւր, հողմավա՛ւր
Դողացին մեղմաբար
Յերեւները գեղին,
Պատեցին իմ ուրին...

Ճանանչները բօցան...
Կանաչներս աւնան.—
Իմ խոհները մոլար՝
Յրահա՛ւր, հողմավար...

Կրակներս անցան.
Յուրս ու մեզ է միայն...
Անուրջներս երկնածին
Գնացի՛ն, գնացի՛ն...

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

Թողի երկիրն իմ հայրենի,
Անան անցայ Արաբ ու Հինդ,
Տես այ մարդիկ չորս գլխանի,
Տեսայ հազար աղէս ու խինդ:
Հասայ մինչեւ Զինումային,
Հասայ մինչեւ Ծովը ձերմակ,
Տեսայ երկրի ծայրը վերջին,
Եւ դրախտի դուռը կրակ:

Հազար անգամ ծագեց արեւ,
Ու մայր մտաւ հազար անգամ,
Տեսայ ծառեր հրաւերել,
Տեսայ տկունքն արեգական,
Եւ փերիներ ցնոյց ու սել
Աչերը բոց, իրենի խաւար,
Եւ փերիներ տեսայ թեթել
Փրփուրի պէս ներմակ ու վառ:

Բոլորը ծն' ին, բոլորն աւա՛զ,
Բոլորն աւար ջուր ու քամուն.
Զը կա՛յ քեզնից գերիչ երազ
Իմ Հայաստա՛ն, անո՛ւտ անուն...

ՄԱՏԹԷՈՍ ԶԱՐԻՖԵԱՆ
1894-1924

Տուները, գինով կովերու երամակի մը պէս կը
թեքին աչ ու ձախ: Խուճապահար ու խուճամբոխ
բազմութիւններ, թեւատարած, երկինքին դէմ աղա-
չական՝ փողոցներուն մէջ կը յորդին: Գետինը կը շար-
ժի, պատերը կ'երեքան ու Ոսկեղջիւրը, մոլեգնած, կը
թօթուէ իր սև ու ցասմակոծ ջուրերը: Տաք հով մը կը
քսուի ապակիներուն, կը սարսէ անընդմէջ: Սարսա-
փահար ամբոխին մէջէն կ'առաջանայ երիտասարդ մը,
թեւին տակ սեղմած փայտէ օրօրոց մը: Երիտասարդը,
գորովախառն երկիւղով կը նայի խաղաղ ու մշիկ քը-
նացող մանուկին. մօտակայ հրդեհի մը բոցերուն շու-
քերը կ'իյնան անոնց գէմքերուն վրայ, և մերթ ընդ
մերթ երեւան կը հանեն կորովի, ազնուական գիծեր՝
երկուքին ալ յատուկ: Այդ փոքրիկը, ապաքայ Մատ-
թէոս Ջարիֆեանն է, իսկ երիտասարդը՝ անոր հայրը:

Ուղեցի անպայման յիշատակել վերելի դէպքը, ո-
րովհետեւ, Ջարիֆեանի կեանքը, առեղծուածային նը-
մանութեամբ մը մօտիկ է երկրաշարժի մը ցնցումնե-
րուն: Կեանք մը ալեկոծ, եռուն, մեծ յուզումներով ու
խոր ապրումներով այնքան հարուստ: Ու եթէ ճիշդ է,
թէ բանաստեղծութիւնը ամեն բանէ առաջ հեռաւոր այլ
հաւատարիմ շուքն է ապրումին, ազօտ արձագանգը հոս
գիներէն անցնող աղմկոտ փոթորկումներուն՝ ապա ու-
րեմն, Ջարիֆեանի բանաստեղծութիւնները տարտամ
ու անորոշ վանկերն են այն մեծ ու անբացատրելի
քերթուածին՝ որ անոր կեանքը եղաւ:

Դեռ մանուկ՝ իր խելացի ու որոնող նայուածքը անտարբերութեամբ հեռացաւ սովորական ազոց խաղալիքներուն ու հասարակ իրերուն վրայէն և արագ հասունութեամբ մը նետուեցաւ դուրս։ Կ'ատէր անշարժ ու քարացած բաները, ինքնարաւ լճացումը։ Իր բացխփիկ աչքերը առաջին անգամ ծարաւով դիտեցին հսկայ շոգենաւները որ կ'անցնէին Ոսկորի կապոյտ ցուրերէն, հանդարտաւէտ վեհութեամբ, ծուխի երկա՛ր ամպերով ու տարօրինակ կանչերով, վայրաշարժները՝ որ խլացուցիչ աղմուկով ու շոգի թքնելէն կը թաւալէին գիշեր թէ ցերեկ, ձիւնը որ կ'իջնէր խոշոր ու լուռ փաթիլներով իրիկուններու խաղաղութեանը մէջէն։ Կո՛վը որ կը սուլէր, ծառերը որ կը դողային...

Տարիքին հետ, սրբազան խռովքն ալ անեցաւ անոր սիրտին մէջ։ Շարժուն, անհանգարտ, կարծես երազահար, մի՛շտ հակամէտ վտանգաւոր խոյանքներու և խիզախ նուաճումներու։ Առաջին յաղթանակը տարաւ թաղին լաներուն վրայ, հպարտօրէն, օգերուն մէջ սլացող իր թռուցիկով՝ որ շե՛շտ կը բարձրանար ու զլուխը կը շարժէր վեհափառ տառանումներով։ Ու ինք տկնապիշ, հիացիկ ու հրճուանքէն խելակորոյս՝ կատաղի ջգային պրկումներով կը թօթուէր առասանը, մինչ թռուցիկը բարձրէն, հնազանդ տիրոջը կամքին, հեզնախառն արհամարանքով պոչը կը շարժէր միւսներուն վրայ...

Դանի մեծցաւ Զարիֆեան, իր խառնուածքին տարբեր երանգները փոխանակ սեղմուելու, խտանալու վեհնական կեդրոնացումի մը համար՝ դարձան աւելի ըմբոստ, սպառնական։ Դիրքերը պզտիկ փոփոխութիւն մը միայն կրցան տալ իրեն։ Զեւաւորեցին մտածումները, կազապարեցին միտքը։ Իսկ սի՛րտը, յաւէտ անհանգարտ ու յաւէտ դժգոհ սիրտը մնաց նոյն քէն ու

անմխիթար տղան աշխարհին դէմ, ամեն նայուածքէ արիւնոդ, ամեն խօսքէ բռնկող: Ջարիֆեան ծնած էր քանաստեղծ և պիտի ապրէր ու մեռնէր իր կոչումին վայել լիեննթութեամբ: Ու հասկնալու, և մանաւանդ կարենալ գնահատելու համար Ջարիֆեանի գործը, պէտք է առնուազն ծանօթանա՛լ անոր գեղեցիկ կեանքին կարեւոր երեսներուն, իրենց զարմանալի երանգներով: Ծանշնա՛լ անխիթարինելի երջանկութիւնը վայրկեանի ապրումներուն, գերազոյն պահերուն: Եւ վերջապէս, պէտք է մտնել այդ հոգիէն ներս, ուր կայ անսահման խաւար ու գերեզմանի պարապուիլուն: Ջարիֆեանի կեանքը, եւ անոր շքեղ բարձրութենէն վար մնացող գործը, յուսահատ, գերմարգկային ճիգ մըն է, եղերական ու յարգանքի կանչող փորձ մը՝ օր ըստ օրէ աշխարհի ունայնութեան դէմ խորացող այդ պարապլին ու բախտի բիրտ ճնշումին տակ թանձրացող, խաւ առ խաւ խտացող այդ խաւարին դէմ, որ ի վերջոյ կրցաւ մարել անոր հոգիին պլպլացող կանթեղը: Պլպլացող: Բայց սխալ չմեկնուի թող այս բառը: Ջարիֆեան աստուծաշնչական մորենիի մը պէս անկիզելի էր ու երբեք չհատնող: Առողջ ու տոկուն մարմին, խնդացող դիզերներ ու պողպատ ջիզեր, ստեղծուած խելայեղ ուստումներու և թռիչքներու համար: Սիրահար՝ մարդական խողերու, տէր յաղթանակներու և անհամար մըրօցանակներու, մեծերէն ու փոքրերէն սիրուած, պաշտուած հաւասարապէս՝ ծափեր ու փոթորիկներ դիմաւորած ըլլալու նն դինքը, դաշտ իջած պահերուն: Բայց մահուան դէմ խրոխտացող այդ քա՛ջ կուրծքին տակ, սի՛րտը, նորէ՛ն սիրտը, որ միշտ լալկան է, աղերսող: Քիչեքու տրուած է ըմբռնել այս հակասութիւնը: Ո՛վ պիտի՛ կրնայ հասկնալ, թէ շատ մը գեղեցիկ ազջիկներէ այնքան փնտռուած ու երազուած այս թիկնեղ, յաղթահասակ ու արուազեղ տղան, ուշ գիշերով, զըլ-

խաբաց ու փողկապը հովերու քմայքին, ինչո՞ւ կ'երթայ տխուր ու միայաբ մազուող անձրեւին տակէն, կը մտնէ ազտոտ կապելայէ մը ներս և կոշտ ձկնորս ներուն հետ կը նստի կողք կողքի, եղբայրական գորովով, կը խնդայ ու կ'երգէ միասին: Ու յետոյ նորէն, Շնամբաներէն ամայի, արիւնոտ սի'րտը աչքերուն մէջ նուաղ, վիշտերուն հետ լուս, թեւանցուկ կը թափաթի... Պիտի չհասկնան նաև անոր սէրը, որ բոլորովին տարբեր է մեր ճանչցած ու յաճախ գեհիկ սէրերէն: Բացարձակ ինքնատիտումի և նուիրումի մեծ ու տարեբային զգացում մըն է Զարիֆեանինը, թէեւ կը հակասէ մինչեւ գերեզման ու անկէ ալ անդին միայն վե'կ էակ սիրելու, անով ապրելու եւ անով մեռնելու գասական ըմբռնումին: Սիրե'լ բազմաթիւ աղջիկներ, գուցէ և իւրաքանչիւրին հաւատարմութեան երգում ալ ընե'լ բայց միշտ ըլլալ փոփոխական, թիթեռնիկի պէս թռչկոտիլ ծաղկէ ծաղիկ՝ է'հ, թերեւս քիչ մը շատ գերարդիական է և... անվայել: Բայց տարբեր է Զարիֆեանի պարագան: Ինչո՞ւ խաբուիլ արտաքին երեւոյթներէն և վսեմն ու հասարակը շփոթել իրարու հետ: Մեծ կամ պզտիկ իր բոլոր սէրերուն մէջ, ինչ որ անժըխտելի առաքինութիւնը կը կազմէ Զարիֆեանին, առիկա զոհողութեան և անձնուիրութեան այն հոյակապ ու համբուրելի ինքնալքումն է, որ երբեմն կը հասնի մինչև անձնասպանութեան փորձերու: Զարիֆեան գիտէ տառապի'լ, արիւնիլ և նոյն իսկ անէանա'լ իր սիրած աղջկան համար: Բայց այնքան աշխարհիկ այս երիտասարդը, իր սէրերուն մէջ, գուցէ սրբակրօնէ մը աւելի մաքուր գիտէ պահել սիրոյ առարկան: Դրուագներ կան իր կեանքին մէջ, որ կը յուզեն զիս լալու աստիճան: Զինուո'ր էր Զարիֆեան թուրք բանակին մէջ: Ենթասպա'յ: Յայտնի' է զօրանոցային կեանքի խտութիւնը, մանաւանդ Թուրքիոյ մէջ: Եւ ահա կ'ու-

դէ՞ք որ գաղտնօրէն փախուստ տայ կէս գիշերին նոյն իսկ հրաքանադարկ ըլլալու վախը աչք առած, որպէսզի ... երթայ լուսաւոր պատուհանի մը առջեւ ունկնդրէ սիրելիի մը մատներուն տառապանքը դաշնամուրի մը ստեղներուն վրայ: Վարազուրուած պատուհան մը, Ծօփէնի մահերգին ծորուն խաղաղութի՛ւնը և ուրիշ ոչինչ: Հիմա բաղդատեցէք այս Սէրը մեր ժամանակներէն ուրիշի մը հետ.— Անծանօթ սրնարանի մը մէկ անծանօթ աթոռին վրայ նստած, առատ միսերով ու լաւ սնած մարդու ողորկ դէմքով տղայ մը, օդիի գաւաթին առջև, կ'ըսպասէ աղջկայ մը, որ կ'ուշանայ: Անոր մտածումին մէջ աղջկան բացակայ ձեւերը մերկացուած են արդէն քանի մը անգամ ու նստողին զգայարանքները բողոքի մէջ են: Ու իբրև վրէժ, ասպետակա՛ն սիրահարը իր դաւաճան սիրուհիին անունը, բայց «գո՛ղտը» անունը կը փորագրէ փայտէ սեղանի մը վրայ, բոլորին ներկայութեան: Յետոյ կը լիզէ հաստ շրթները, կը պարպէ օդին մնացորդը ու կը մեկնի հանգարտ ու զոհու-նակ... Ո՛ւֆ, զոհկութիւնը պատկերին: Զարիֆեան, սիրած աղջկան անունը պիտի ուզէր գրել իր թաւամազ կուրծքին վրայ՝ ատրճանակի մը զնդակներով, վերջալուսային ծովու մը շուրերուն մէջ՝ իր անվերադարձ մեկնումը ողբացող ճերմակ փրփուրներով և կանաչագեղ մարգագետնի մը օթոցին վրայ՝ իր մաքուր, իր խենթ ու խայտացնոր արիւնին անո՛ւշ ցայտքերով...

Զարիֆեան, բացառապէս իր սէրերուն մէջ չէր որ ցոյց կուտար այդ մեծ նուիրումը: Անոր համար ենթական զուրկ էր արժէքէ: Կարեւորը ի՛ր արտազեղումն էր, ինքնիրմէ դուրս գալու, զոհուելու, սպառելու շքեղութիւնը: Գիշերօթիկ՝ հայ ընտանիքի մը քով: Միշտ լռակեաց, մենասէր, փակուած իր սենեակին մէջ, արմուկները սեղանին և ակնգէտ՝ առջեւը գանձ-

ևող առարկայի մը: Տանտիկնոջ մտահոգութիւնը ի վերջոյ թէ՛ «աս տղան չելլա՞յ սիրահարուած ըլլայ»: Ու անոր բացակայութեան, կը մտնէ ներս և զաղտազողի զգրոցէն դուրս կը հանէ... բոպիկ ոտքերով Թօլսթոյի նկարը: Այսպէ՛ս էր Ջարիֆեան: Ամբողջովին կիրք, նուիրում ու բանաստեղծութիւն: Եւ աշխարհը, մահը՝ փոշիի ա՛մպ մը անոր համար: Ձինուորութեան մէջ օր մը իրեն կը ներկայացուի հարցարան մը: — Ինչ է պատե՞րազմը: — Վայրենութի՛ւն կ'ըլլայ մեր օսմանցի ենթասպային պատասխանը, ու այս համարձակութիւնը շատ սուղի կը նստի իրեն: Ստիճանադուրի, հասարակ էսքեար: Դեռ աւելին: Կ'ուզեն ռազմաճակատ զրկել զինք, որպէսզի փորձով համոզուի թէ իրապէս վայրենութիւն է պատերազմը: Կաշառք՝ միջնորդութիւն՝ հազիւ թէ կը յաջողին զինք նետել զինուորական հիւանդանոցի մը մէջ, իբրեւ ծառայ: Հոն՝ իր դերին մէջն է դարձեալ: Մնարին վերեն է ամենէն վատնգաւոր, տարափոխիկ ախտ ունեցողներուն: Կը խնամէ, կը գուրգուրայ, անոնց պէտքերը: Եւ կը գրէ իրեննեբուն «—այսօր Մէհմէտը ժպտեցաւ ինծի, Ալին երախտագիտութեամբ նայեցաւ, Հասանը ձեռքս բռնեց...» Ահա՛ իր գերագոյն վարձատրութիւնը: Ձինադադար—Ջարիֆեան՝ թարգմանի. բարձր պաշտօնով: Ու ձիով ամբողջ Անատօլուն կը շրջի, կորսուած հայ կիներ ու մանուկներ գտնելու համար, մինչդեռ միեւնոյն ատեն, արիւնը արդէն կը խուժէր թոքերէն դուրս: Բայց անկարելի բան է քանի մը էջերու մէջ սեղմեցնել այս այնքան լայն ու նոյն ատեն այնքա՛ն խիտ կեանքը: Պարզ գէպքերու թւումն անգամ պիտի չինէր խոշոր վէպ մը: Պատանութեան շրջանին, օր մը հայրը իրեն կը յանձնէ թռչակը որ տանի գպրոց: Յանկարծ, մեր Մատթէոսին ընթերցասիրութիւնը խոշոր խիթեր կը պատճառէ իրեն և քայլերը ուղղել կուտայ գրատուն մը: Ի-

րիկունք, վարժարանի ստացադրին տեղ, հայրը տղուն սեղանին վրայ կը դնէ կարգով քարեւի շարուած Լամարթինը, Օսկար Ուայլտը, Թոլսթոն, Տասթայէվսքին և շատ մը ծանօթ հեղինակներ:

Կանխահասօրէն անհաւատ դարձած «կեպտիկ» մըն է Ջարիֆեան: Սէրերը, վիշտերը, խանդավառութիւններն ու յուսալքումներու ներացողած են իր սիրտը: Զի՛ հաւատար Ելլեւ, չի կրնար հաւատալ:—

Պզտիկ աղջիկ մ'իմծի կ'ըսէ
Թէ գիս խեցքի պէս կը սիրէ.
Պզտիկ աղջիկ մը գիս սիրէ'...

Ինչէ՞ն պիտի զիտնար թշուա՛ռ բանաստեղծը, թէ պզտիկ աղջիկ մը ոչ միայն զինք սիրեց ու կը սիրէ խենթի պէս, այլ իր մահու ընէն դեռ տասը տարիներ ետքն ալ, ամեն անգամ երբ լէյլաները բացուին, կուգայ խոշոր փունջ մը ձեռքերուն ու խոշոր արցունքներ աչքերուն մէջ, բոլորն ալ թափելու իր գերեզմանին վրայ:

Ջարիֆեան մեղաւ կանուխ, շատ երիտասարդ: Դեռ պիտի խորանար, ամբանար ու կազմուէր: Զի կրցաւ Մնաց կէս ճամբան: Իր գործերը, մեծ մասով դժուա՛ր թէ այսօր տոկան քննադատութեան: Բայց քննադատութիւնը, նոյն իսկ ամենէն խիստն ու «հարթողը» յարգանք ունի զէպի իրական տառապանքն ու հրկիզումը: Ջարիֆեանի բանաստեղծութիւնները պէտք չէ զատել իր կեանքէն: Այդ երկուքը ներգաշնակօրէն կը յրացնեն ու կը փրկեն իրար: Առանց կեանքին՝ գործը կասկածելի է որ զիմանայ: Օշական, տեխնիկ, այս տողերով կը յայտնէր իր հիացումը Ջարիֆեանի հանդէպ:—

«Զեմ գիտեր ինչո՛ւ, այդ սիրք բացուած գերեզմանի մը պէս կը ճեւեկ վրաս ու անոր եզերքը նայելու համար մարդ բուրվառ կը փնտռէ:»

Դժբախտաբար, մեր սահմանափակ էջերով, պիտի չկրնանք մէկ ընդհանրացումը տալ Զարիֆեանի բանաստեղծութիւններուն: Կը գոհանանք միայն յիշելով, որ Ապրիլ 24ի եղեռնէն յետոյ, մեր բանաստեղծութիւնը իրմէ աւելի օժտուած ու մեծ զէմք չունեցաւ: Մտաթէս Զարիֆեան թրքահայոց վերջին բանաստեղծն է: Իր մահը՝ նուիրագործեց միջակութիւններու տիրապետութիւնը քերթողական մարզին մէջ:

Զարիֆեանի մեծ եղբայրը, Վահագն, որուն յիշատակը միշտ սուրբ մնաց իրեն համար, դարձեալ ունէր բանաստեղծական խառնուածք և ուժեղ նկարագիր: Կատաղի կուսակցական էր ու գործօն դաշնակցական: Պատիկը հետեւեցաւ մեծ եղբօր ճամբուն և ինքն ալ ունեցաւ իր բաժինը հայոց արիւնոտ դատին արիւնոտ գրուածներուն մէջ: Այդ մասին կը գրուի ուրիշ տեղ և ուրիշ աւիթով: Կարեւորը հոս շեշտելն է միայն, որ Զարիֆեանի սիրտը լեցնող զգացումներուն մեծագոյններէն մէկն ալ, հայրենիքի սէրն էր, որուն համար շա՛տ տառապեցաւ ան եւ նոյն իսկ հիւանդութեան ծա՛նր օրերուն ներկայ եղաւ պարտականութեան գլուխը:

Ազօթք ու համբոյր իր սիրելի յիշատակին:

ՄԱՌԸ

Ձքմեռ օրեր,
Երբ փոքորիկն քլլար մըռայլ,
Ես կ'երբայի, խորն ամայի այն դառեալուն,
Ականջ տալու կես գիշերուան իր քրքիլին:

Պերն եւ հպարտ, խաղաղութեամբ մը խորունկ,
Ան կ'երկարէր արտասուանիւծ աստղերուն
Բազուկներն իր հոլանի՝
Ձերթ պարմանի մ'իւ հարսին
Դիւերին մեջ կը լքէի կարծես թէ
Ձայնն իր զուլալ համբոյրին...

Ինծի համար,
Խորհրդանի՛ւն եր ան Ուժին ու Կեանքին...
Ու ես հաւա՛սքն ունէի իր անմահութեան...
Փոքորիկին դեմ իր քրիչով՝
Ան մըսածումքս կը հաներ լեռնէ մը վեր...

Անցեալ աշուն,
Օր մը յանկարծ մարդեր եկան
Խորն ամայի այն դաշտերուն...
Կացիններով, պարաններով...
Ուրուականնե՛ր էին կարմիր...
Կը խնդային վագրերու պէս...

Հրակայ մուրնովն իր արեւուն՝
Աստուած դարե՛ր աշխատէր եր անոր համար.
Այդ մարդերուն՝ քանի մը ժա՛մը բաւեց
Ձայն խրկելու իր յոգնաբեկ բազուկներէն...

Իր մանկն վերջ,
Այլ չըզացի, երբ փոքորիկն եղաւ մըռայլ,
Խորն ամայի այն դաշտերուն.
Մըսածումքս իջէր եր վար լեռներէն...

Հիմա ազուր գարուն է:
Ու անցեալ օր,

Մըղում մ'յամառ նորէն քայլերս ուղղեց հո՛ն,
խորն ամայի այն դառեւերուն...
Ու յուզումես ինկայ ծունկի...

Կացինահար ծառն էր նման շիրմ սփառի
— Սեւ գերեզման մը խոժոռ —
Քայց իր կողմէն՝
Արծուեքըռիչ նիզակներու խռոխանքով՝
Բարունակներ՝ ժայթքեր էին դեպի երկինք...
Անոնց մեջէն՝
Նորափեսուր բռնուններ երգ կ'երգէին...

(Անտիպ)

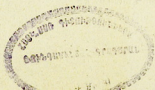
Մի՛ դուռ

Գիտե՛ք որքան քախիծ կայ
Հոգիին խորն այդ սղուն.
Մի՛ դպիք, բող քրքրա՛յ,
Խենթին քրքրն է բեղուն...

Հոգիին խորն այդ սղուն
Իջեր եւս ես՝ ու տեսեր
Յրա՛գ մը ծեր, նուաղուն,
Եւ անկիւն մը՝ փլած սեր...

Ա՛հ, մի՛ դպիք այդ սղուն
Խենթը միմակ կը բողուն...

ՎՐԻՊԱԿ. — Գրքի խորագրին մէջ նդերաբախտ
բառը, ապագրական անուշագրութեան մը հետեւանքով
գրուած է ռուս:

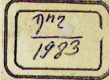

ՀԱՆ Հիմնարար Գիր. Գրադ.

FL0339389

504

«ՆԱԻԲԻ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԹԻԻ 2

ԳԻՆ 5 ՅՐ.

Տպագր. «ԱԶԴԱԿ»